

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

633

թ. 20

ՎԱՇՐԱՄ ԲԱՆԱՅԱՆ

**ԱՐՅԱԽ-ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՇԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 1917 ԹՎԱԿԱՆԸ**

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԵԹՈՂԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

63.3
p 20

Վ.Ռ.Բալայան

**ԱՐՅԱԽ-ՌՈՒՄԱՍՏԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՄԻՑ ՄԻՆՉԵՎ
1917 ԹՎԱԿԱՆԸ**

**ԾՐԱԳԻՐ ԵՎ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
«ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՅՄԱՍԲ ԴԱՍԸՆԹԱՅԻ**

*Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ
մագիստրատուրայի ուսանողների համար*

Քհհ 40-2014 p

ԱՐՅԱԽ-ՌՈՒՄԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱԿԱՆՈՒ ՏՈՒՂԱԿԵՐ

Ստեփանակերտ
ԱրդՀ հրատարակչություն
2014

ՀՏԴ 93/99:32.001 (07)

ԳՄԴ 63.3+66.01Կ7

Բ 200

*Գիրքը հրատարակության է երաշխավորել
ԱրՊՀ գիտական խորհուրդը*

*Խմբագիր՝ պատմական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ Մ.Բալայան*

Բալայան Վ. Ռ.

Բ 200 Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական հարաբերությունները
17-րդ դ. 2-րդ կեսից մինչև 1917 թ.: Ռուսումնամթերողական
ծեռնարկ/Վ. Ռ. Բալայան.- Ստեփանակերտ 2014.- 48 էջ:

Սույն ռուսումնամթերողական ծեռնարկը նպատակ ունի մագիստրատուրայի «Պատմություն» եւ «Քաղաքագիտություն» մասնագիտացումներով սովորող ուսանողների մոտ ձեւավորելու մոտեցումներ եւ կուլտակելու համապատասխան գիտելիքներ 17-րդ դարի 2-րդ կեսից մինչև 1917 թվականն ընկած ժամանակահատվածը Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական հարաբերությունների ընթացքի եւ զարգացումների մասին:

Ծրագիրը արժեւորվում է նաեւ այն առումով, որ ըստ բաժինների տրված են անհրաժեշտ աղբյուրների եւ գրականության ցանկերը եւ ուսանողների համար ինքնուրույն աշխատանքների թեմաները:

ՀՏԴ 93/99:32.001 (07)

ԳՄԴ 63.3+66.01Կ7

ISBN 978-9939-1-0008-1

© Վ.Ռ.Բալայան, 2014

Ներածություն

20-րդ դարի վերջերից սկսած՝ աշխարհում ազգամիջյան հարաբերություններում տեղի ունեցած որակական փոփոխությունները եւ այդ խորապատկերի վրա ԽՍՀՄ փլուզումն ու ՀՀ եւ ԼՂՀ ստեղծումը հնարավորություն ընձեռեցին պատմական շատ իրադարձություններ վերախմաստավորել եւ վերագնահատել՝ դրանք համապատասխանեցնելով հասարակագիտական օրինաչափությունների սրամաբանությանը: Այդ ամենը մեր օրերում անհրաժեշտ է ծառայեցնել մարդկության առաջընթացին: ԼՂՀ կարգավիճակի շուրջ ծավալված միջազգային քննարկումները, պատմական հայրենիքի գերյալ տարածքների մի մասի ազատագրումը հրատապ պահանջ է առաջադրել խորապես ուսումնասիրել եւ հստակ պատկերացում կազմել հայոց պատմության վաղանցյալ եւ հանգամանորեն չլուսաբանված իրողությունների մասին: Նմանօրինակ մի պատմական շրջափուլ է կազմում 17-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 1917 թվականը ընկած ժամանակաշրջանի իրադարձությունները: Պատմական վերոհիշյալ ժամանակահատվածում Հայոց Արևելից նահանգներում տեղի ունեցան հետաքրքիր իրադարձություններ, որոնք սերտորեն շաղկապված էին տարածաշրջանային զարգացումների՝ մասնավորապես Ռուսաստանի արևելքում վարած քաղաքականության հետ:

Սույն ռուսումնամթերողական ձեռնարկի նպատակն է ապագա մագիստրանտներին ներկայացնել «Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական հարաբերությունները 17-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 1917 թվականը» դասընթացի հիմնական դրույթները համապատասխան երաշխավորվող գրականությունը, ինչպես նաև դասընթացի տարբեր հիմնահարցերի վերաբերյալ ռեֆերատների թեմաները:

Ծրագրի մասնագիտական կողմնորոշվածությունը նախատեսում է նաև դրա յուրացման ընթացքում ուսանողներին մատուցել Արցախի պատմության քննարկվող ժամանակաշրջանի մասին անհրաժեշտ գիտելիքներ՝ փաստեր, անուններ եւ իրադարձություններ, դրանցից բխող եզրակացություններ, որոնք հնարավորություն կտան պատկերացում կազմելու երկրամասում քաղաքական գործընթացների զարգացման առանձնահատկությունների, Արցախ-Ռուսաստան, Արցախ-Իրան, Արցախ-Թուրքիա փոխհարաբերություն-

ների վերաբերյալ: Նմանօրինակ քննարկումները կնպաստեն բացահայտելու արևելքում Ռուսաստանի վարած արտաքին քաղաքականության հիմնական նպատակները և այդ խորապատկերի վրա ներկայացնելու Պարսկաստանի, Թուրքիայի և մեծ տերությունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի դիրքորոշումներն ու արցախահայության հերոսական ռոքորումները: Քաղաքական այդ գործընթացների տրամաբանությունը, որը սկզբնավորվել է 17-րդ դարի առաջին տասնամյակում և վայրիվերումներով շարունակվում է առայսօր, անհրաժեշտություն ունի գիտականորեն հիմնավորելու և եզրահանգումներ կատարելու:

Տեսական գիտելիքների հետ միաժամանակ ուսանողը հնարավորություն կստանա տիրապետելու աղբյուրագիտական վերլուծության հմտություններին, տեսնելու, ձևակերպելու և հասկանալու հետազոտական հիմնախնդիրները, վերլուծելու սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական մակընթացություններն ու տեղատվությունները, գործընթացները բացահայտելու հասարակական, պատմական զաբգացումների տարբեր ոլորտների կարևորագույն իրադարձությունների փոխկապակցվածությունը, ունակ լինելու երկխոսություն վարելու աղբյուրների և գրականության հետ, առավել մեծ չափով օգտվելու երևույթների մեկնաբանման համեմատական վերլուծությունից, ինչը հնարավորություն կընձեռի հիշյալ ժամանակաշրջանի հիմնախնդիրները քննության առնելու համաշխարհային պատմական գործընթացների համատեքստում:

Ծրագրի մեջ լայն տեղ է հատկացված գրականության ցանկին: Ծրագիրը համալրված է ինչպես նախկին, այնպես էլ վերջին տասնամյակներում հրատարակված աղբյուրների, մենագրությունների և հետազոտությունների, տեղեկատվական գրականության ցանկերով:

Այդ ամենը ուսանողներին հնարավորություն կընձեռի ինքնուրույն քննադրելու հրատարակի վրա եղած գրականությունը և անհրաժեշտ եզրահանգումներ կատարելու:

Թեմա 1. Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական կապերի ձևավորումը: 1722-1731թթ. Արցախահայ պետականության կազմավորումը:

Արցախ-Ռուսաստանի առաջին առնչությունները: Հայ պատմիչների տեղեկությունները Արցախ-Ռուսաստան առաջին առնչությունների մասին: 10-րդ դարի կեսերին ռուսական զինված ջոկատների առաջին անգամ հայտնվելը Հայոց Արևելից նահանգներում: 15-րդ դարի երկրորդ կեսին և 16-ի սկզբներին, Մոսկովյան պետության հզորացմանը զուգընթաց, Այսրկովկասին տիրելու համար ցարական կառավարության քայլերը: Քաղաքական կացությունը Արցախում 16-րդ դարում և 17-րդ դարի առաջին կեսին: Գանձասարի կաթողիկոսների և Արցախի մելիքների ջանքերը հայկական թագավորության վերականգման ուղղությամբ: Պարսկական և թուրքական բռնատիրության դեմ քրիստոնեական երկրների դաշինք ստեղծելու Արցախի մելիքների և Գանձասարի կաթողիկոսների առաջին ձեռնարկումները: 1672թ. Գանձասարի Պետրոս կաթողիկոսի ուղերձը Ալեքսեյ Միխայլովիչ ցարին: Ուղերձի քաղաքական նպատակները: Պետրոս կաթողիկոսի ուղերձի գնահատականը հայ պատմագիտական մտքի կողմից: Բարայել Օրին և Արցախի ազատագրման հարցը: Գանձասարի Եսայի Հասան-Ջալալյան կաթողիկոսի դերը Բարայել Օրոսի ազատագրական ծրագրերի իրագործման գործում: Հայրենիքի ազատագրման Եսայի Հասան-Ջալալյանի անընդհատ և անզիջում պայքարի գաղափարի հայտնագործումը: Էջմիածնի և Գանձասարի կաթողիկոսների ներուժը մեկտեղելու Եսայի Հասան-Ջալալյանի ջանքերը: Երկրի ներքին կյանքում Եսայի կաթողիկոսի եռանդուն կազմակերպչական ձեռնարկները, արտաքին ճակատում ակտիվ դիվանագիտական փնտրտույթները, հոգևոր դասի, մելիքների և ժողովրդի համախումբ ներդաշնակ գործողությունների արդյունքները: Զինված պայքարի միջոցով ոչ միայն հայության ինքնության փրկման, այլև ազատության նվաճման և պետականության վերակերտման գաղափարի հայտնաբերումը որպես երբ արժեհամակարգի ստեղծման ելակետ: Եսայի Հասան-Ջալալյանի ուղերձները Պետրոս Առաջինին: Եսայի Հասան-Ջալալյանի «Նոր կորոզման» տեսլականի իրագործումը /1722-28թթ./: Հյուսիսային լեռնականների դեմ մղված

խելոսպոչոտպանական մարտերն ու աղնախական պայքարի սկզբնավորումը: Հյուսիսային լեռնականների դեմ ինքնապաշտպանության գործի վերածումը պարսկական իշխանության դեմ ուղղված ժողովրդազատագրական շարժման: Շահ Թահմազ Երկրորդի կողմից աղնախների և Սյունիքի հայության ինքնիշխանության փաստացի ճանաչումը: Աղնախական պայքարի ժամանակահատվածում Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական հարաբերությունների նոր ընթացքը: Պետրոս Առաջինի կողմից Այսրկովկասում նվաճողական ծրագրերի իրագործմանը արցախահայությանը մասնակից անելու նպատակն ու գործելաճը: Շավարապաշտ կայսրության՝ Ռուսաստանի անդրկուլիսյան կապերը Պարսկաստանի և Թուրքիայի հետ: Միայն քրիստոնեական երկրների հետ դաշնակցելու և հայրենիքը ազատագրելու հայ դիվանագիտական և քաղաքական շրջանակների սխալ գործելաճն ու այդ ամենի բացասական հետևանքները: 1720-ական թվականներին արցախահայությանը Մերձկասպյան առափնյա շրջանները տեղափոխելու ցարական արքունիքի ծրագրերը: 1720-ական թվականներին Թուրքիայի նվաճողական քաղաքականությունը և արցախահայության դիմադրական պայքարը: 1720-ական թվականներին և 20-րդ դարի վերջերին ու 21-րդ դարի սկզբներին Արցախի նկատմամբ Թուրքիայի վարած քաղաքականության նպատակներն ու գործելաճը: Հայկական դիվանագիտության խնդիրները: Ռուսական արքունիքի երկդիմի քաղաքականությունը և 1730-ական թվականներին արցախահայության պետականության կորուստը: 1729-1731թթ. Գյուլիստանը հայ դիմադրական շարժման գլխավոր օջախ դառնալու հանգամանքը: 1730-ական թվականներին ծավալված հակաթուրքական շարժման ընթացքն ու հետևանքները:

1. Առաջադրվող գրականություն

1. Առաքել Ղավրիժեցի, Պատմություն, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վ. Առաքելյանի, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1988, 592 էջ:
2. Ղիսան հայոց պատմութեան, գիրք Գ, Թիֆլիս, տպ. Մ. Շարածե, 1894, 892 էջ, գիրք Դ, Թիֆլիս, 1899, 804 էջ, գիրք Ը, մասն 2-րդ (1767-1776), հրատարակեց Գիւտ Ա. Քահանայ Աղանեանց, Թիֆլիս, տպ. Նվարդ

Աղանեանցի, 1908, 664 երկայուն էջ, գիրք Թ., Թիֆլիս, տպ. Նվարդ Աղանեանցի, 1911, 556 էջ:

3. Եսայի Հասան-Ջալալյան, Պատմութիւն կամ յիշատակ ինչ-ինչ անցից՝ դիպելոյ յաշխարհին Աղուանից, Շուշի, «Բաղդասարյան» հրատ., 1839, 69 էջ:
4. Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին: Թարգմանություն թուրքական բնագրերից, ներածական ակնարկներով, ծանոթագրություններով և հավելվածով, կազմեց Ա. Սաֆրաստյանը, հ. Ա., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1961, 404 էջ:
5. Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVII դդ., կազմեց Վ. Հակոբյանը, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1956, 685 էջ:
6. Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրեր. հրովարտակներ/ 1652-1731/, պրակ 3-րդ, կազմեց Զ. Կոստիկյանը, Երևան, «Ջանգալ-97» հրատ., 2005թ., 728 էջ:
7. Նյութեր հայ մեփեղության մասին, պրակ Ա., Վաղարշապատ, տպ. Ս. Էջմիածնի, 1913, 82 էջ, պրակ Բ, Էջմիածնի, տպ. Ս. Էջմիածնի, 1914, 233 էջ:
8. Վաերագրեր հայ-պարսկական յարաբերութեանց մասին, ընդօրինակեց, տառադարձեց և թարգմանեց Հ. Աճառեանը, Երևան, Եր. համ. ապակետիպ, 1927, 93 էջ:
9. Армяно-русские отношения в XVII веке, т. I, (сборник документов), под ред. В. А. Парсамяна, Ереван, издательство АН Арм. ССР, 1953, 288 с.
10. Эзов Г., Сношения Петра Великого с армянским народом, (документы) С. Петербург, муш. Императорской АН, 1898, CXLIX+512 с.
11. Արահամյան Ա., Մի էջ Անդրկովկասի ժողովուրդների և հայ-թուսական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչություն, 1953, 279 էջ:
12. Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2002, 408 էջ:
13. Բալայան Վ., Արցախահայ ազատագրական պայքարի բովանդակությունը 17-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 1813թ., Ստեփանակերտ, ԱրՊԴ հրատ., 2013, 124 էջ:
14. Բալայան Մ., Հայ Աղվանից եկեղեցին (սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը), Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2009, 240 էջ:
15. Բարխուտարեանց Մ., Արցախ, Բագու, տպ. «Արօր», 1895թ., 461 էջ:

16. Բարխուտարեանց Մ., Աղվանից երկիր և դրացիք, Արցախ, Երևան, «Գանձասար» հրատ., 1999, 415 էջ,
17. Բարխուտարեանց Մ., Պատմութիւն Աղուանից, հ.Բ. Թիֆլիս, «Տպարան Ն.Աղանեանցի», 1907, 192 էջ:
18. Բէկնազարեանց Ա., Գաղտնիք Ղարաբաղի, Ս.Պետերբուրգ, տպ. Ի.Ն. Սկորոխոդովի, 1886, 406 էջ:
19. Գալոյան Գ., Հայաստանը մեծ տերությունների աշխարհակալական առձակատումներում (XVI դարից մինչև 1917թ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 822 էջ:
20. Դանիելյան Է., Գանձասարի վանքը, Երևան, «Գանձասար» աստվածաբանական կենտրոն, 2009, 227 էջ:
21. Լալայան Ե., Երկեր, հ. 3, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 381 էջ:
22. Լեո, Պատմութիւն Ղարաբաղի հայոց թեմական հոգևոր դպրոցի (1838-1913), Թիֆլիզ, «Հրատ. թեմական դպրոցի հոգաբարձության», 1914, 696 էջ:
23. Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. 3, գիրք 2-րդ, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1973, 639 էջ:
24. Լիսիցյան Ստ., Լեռնային Ղարաբաղի հայերը (ազգագրական ակնարկ), Հայ ազգագրության և բանահյուսության նյութեր և ուսումնասիրություններ, հ. 12, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981, 142 էջ:
25. Կարապետյան Ս., Հայ մշակույթի հուշարձանները խորհրդային Ադրբեջանին բռնակցված շրջաններում, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 1999, 248 էջ:
26. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 4, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, 680 էջ:
27. Հովհաննիսյան Ա., Ղրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք Բ, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, 695 էջ:
28. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ (պատմության քննական վերլուծություն), պ.գ.դ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2000, 260 էջ:
29. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ. գոյության պայքար, գիրք Բ, Երևան, «Միջայլ Վարանդեան» հրատ, 1993, 109 էջ:
30. Մաղալյան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII – XIX դդ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 327 էջ:
31. Սկրտովյան Լ., Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսությունը 17-19-րդ դարերում, թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2001, 25 էջ:

32. Չամչյան Մ., Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տն. 1784, հ.Գ, ի Վենետիկ ի տպարանի յովհաննու փիացեանց, 1786, էջ 896+ 195:
33. Չոբանյան Պ., Հայ-ռուս-վրացական փոխհարաբերությունները ԺԺ դարի երկրորդ կեսին, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածնի հրատ., 2006, 560 էջ:
34. Տեր-Սկրտչեան Կ., Դոփեանք եւ Մելիք-Շահնազարեանք, «Նիւթեր հայ մելիքութեան մասին», պրակ Բ, էջմիածին, Տպ. Մայր Աթոռոյ, 1914, 233 էջ:
35. Րաֆֆի, «Գաղտնիք Ղարաբաղի», Երկերի ժողովածու, հ.10, Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 383-497:
36. Ուլուբաբյան Բ., Խաչենի իշխանությունը 10-16-րդ դարերում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 455 էջ:
37. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Մ. Վարանդեան» հրատ., 1994, 378 էջ:
38. Абдуллаев Г., Азербайджан в XVIII веке и взаимоотношения его с Россией, Баку, изд-во АН Аз.ССР, 1965, 621 с.
39. Бутков П., Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 годы, часть I, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, XXV+584 с., часть II, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, 601с; часть III, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, 620 с.
40. Голиков И., Деяние Петра Великого, мудраго преобразователя России, Собранны из достоверных источников и расположены по годам, Москва, в Тип. Н.Степанова, т. 8, 1837, 497 с.
41. Гмелин С., Путешествие по России для исследования трех царств естества, СПб., 1785, 336 с.
42. Зулалян М.К., Армения в первой половине XVІв., Москва, АН СССР, институт востоковедения, "Наука", 1971, 126 с.
43. История Азербайджана, с древнейших времен до присоединения Азербайджана к России, т. 1, Баку, издательство АН АЗ.ССР, 1958, 308 с.
44. "Карабах", Баку, НАН Азербайджана, ин-т археологии и этнографии, изд-во "Чашыюглу", 2004, 217 с.
45. Карабах вчера, сегодня и завтра", материалы научно-практических конференций, вторая часть, Баку, изд-во "Габиров Намиг", 2009, 260 с.
46. К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и восточных провинций Армении (сборник статей), сост. П.Мурадян, т. 1, Ереван, изд.-во Ереванского университета, 1991, 520 с.

47. Ленорман Ф., Руководство в древней истории Востока до персидских войн, в 2-х томах, т. 2, Киев, Унив. Тип., 1879, 581 с.
48. Левинатов Н., Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Баку, изд-во АН Аз.ССР, 1948, 228 с.
49. Лысцов В., Персидский поход Петра I, 1722-1723гг., Москва, изд-во Московского ун-та, 1951, 243 с.
50. Мамедов С., Азербайджан по источникам XV- 1-ой половине XVIII вв., Баку, изд-во "Элм", 1993, 240 с.
51. Маркова П., Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, Москва, изд-во "Наука", 1966, 323 с.
52. Мелик-Шахназаров А., Властители Варанды на службе Империи, Москва, изд-во "Волшебный фонарь", 2011, 480 с.
53. Нагорный Карабах, Историческая справка, Ереван, изд-во АН Армянской ССР, 1988, 96 с.
54. Нерсисян М., Из истории русско-армянских отношений, кн. I, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1958, 401 с.
55. Сеуранян П., Карабах и Россия, Страницы истории, Москва, тип. "Христианского издательства", 1997, 154 с.
56. Արզումանյան Զ., Սղնախների առաջացումը և ռազմաքաղաքական նշանակությունը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», թիվ 9, 1982, էջ 77-86:
57. Ժամանակագրություն Պետրոս Դի Սարգիս Գիլանէնցի, Կռունկ հայոց աշխարհին, թիվ 9, 1863, էջ 181-212:
58. Փախազյան Հ., Մելիք Եզանի ընդունարանի մուտքի վիճակի արձանագրությունը, «Լրաբեր հաս.գիտ.», թիվ 5, 1985, էջ 75-78:
59. Мамедов К., Этническая антропология азербайджанцев, "Гарабаг. Кюракчайский договор -200", Сб. статей, Баку, изд-во "Тахсил", 2005, с. 32-41.
60. Мамедова Г., К вопросу о христианских меликах и меликствах северного Азербайджана в XVIIIв. "Гарабаг Кюракчайский договор-200", сб. статей, Баку, изд-во "Тахсил", 2005 с. 67-82.
61. Нечаев В., Внешняя политика Петра Первого, Сб. «Три века», т. 3, Москва, тип. И.Д.Сутина, 1912, с.132-162.

Թեմա 2. Խամսան որպես հայկական պետականության ձև: Արցախ-Ռուսաստան հարաբերությունները ինքնավար հայկական իշխանության գոյության շրջանում:

Աֆղանների տիրապետությունը Իրանում: Պարսկաստանում սկսված անիշխանության ժամանակաշրջանը և դրա հետևանքները: 1727թ. հոկտեմբերին կնքված պարսկա-թուրքական պայմանագրով Արևելյան Հայաստանի, Առանի, Քուրդիստանի, Խուզիստանի և Կենտրոնական Իրանի մի քանի նահանգների վրա Օսմանյան գերիշխանության հաստատումը: Իրանում ծավալված հակաթուրքական և հակաաֆղանական ազատագրական շարժումը: Նադիրկուլի խանի հեղինակության բարձրացումը: Նադիր խանի գլխավորությամբ ազատագրական պայքարում ձեռք բերված հաղթանակները: 1732թ. Ռեշտում կնքված ռուս-պարսկական պայմանագիրը և մերձկասպյան շրջաններից ռուսական զորքերի հեռացումը: Այսրկովկասում ստեղծված նոր իրադրության պայմաններում հայ գործիչների, մասնավորապես Արցախի մելիքների քաղաքական կողմնորոշման ընթացքը: 1735թ. Գանձակի և Կարսի շրջաններում թուրքական զորքերի դեմ մղված մաքսերում Նադիրի զորքերի կազմում Արցախի և Սյունիքի մելիքների զինական ուժերի մասնակցությունը: Նադիր խանի բարիտրացիական հարաբերությունները Մելիքջան Մելիք-Շահնազարյանի, մելիք Մանուչարի, մելիք Միանսար Մելիք-Շահնազարյանի, մելիք Թամրազի, մելիք Հարությունի և մասնավորապես Դիզակի մելիք Եզանի հետ: Մելիք Եզանի միջնորդության դերը Էջմիածնի կաթողիկոսի, հոգևորականության և ընդհանրապես հայության նկատմամբ Նադիր խանի բարիացակամ վերաբերմունքի ձևավորման գործում: 1735թ. հուլիսի 8-ի Եղվարդի ճակատամարտում Նադիրի զորքերի հաղթանակի ձեռք բերման գործում հայության դերակատարությունը: 1735թ. նոյեմբերին Մուղանի կուրուլթային /ավագների ժողով/ հայ ավագանու, մասնավորապես Արցախի մելիքների մասնակցությունը: Նադիրկուլի խանի Իրանի շահ հռչակվելը: Գանձակի բեկլարբեկությունից անկախ <<մահալ-ե խամսե>> անունով մելիք Եզանի գլխավորությամբ Տոդ կենտրոնով հինգ մելիքությունների միավորված հայկական ինքնավար

իշխանության կազմավորումը: Մեծ Հայքի հյուսիս-արևելյան հատվածում ֆեդերատիվ կառուցվածքով վերածնված հայկական ինքնավար միավորի գոյության փաստն ու հիմնական առաքելությունը: Արցախի մեկիքական տների ներկայացուցիչներին Նադիրի տված արտոնությունների նպատակը: Նադիրի գահակալության տարիներին Արցախ-Ռուսաստան հարաբերությունների տեղատվության շրջանը:

2. Առաջադրվող գրականություն

1. Աբրահամ Կրետացի, Պատմագրություն անցիցն իւրոյ և Նաւոր-շահին պարսից, Վաղարշապատ, «Ս.Էջմիածին», 1870, 129 էջ:
2. Դիւան հայոց պատմութեան, գիրք Գ, Թիֆլիս, տպ. Մ.Շարաձէ, 1894, 892 էջ, գիրք Դ, Թիֆլիս, 1899, 804 էջ, գիրք Ը, մասն 2-րդ (1767-1776), հրատարակեց Գիւտ Ա. Քահանայ Աղանեանց, Թիֆլիս, տպ. Նվարդ Աղանեանցի, 1908, 664 երկայուն էջ, գիրք Թ., Թիֆլիս, տպ. Նվարդ Աղանեանցի, 1911, 556 էջ:
3. Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIII դդ., կազմեց Վ.Հակոբյանը, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1956, 685 էջ:
4. Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրեր. հրովարտակներ/ 1652-1731/, պրակ 3-րդ, կազմեց Զ.Կոստիկյանը, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 2005թ., 728 էջ:
5. Նադիր շահի դարաշրջանի պատմագրական հուշարձանները, աշխատասիրությամբ Արտակ Մաղալյանի, Երևան, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, 168 էջ:
6. Նյութեր հայ մեյլիքության մասին, պրակ Ա., Վաղարշապատ, տպ. Ս.Էջմիածնի, 1913, 82 էջ, պրակ Բ, էջմիածնի, տպ. Ս.Էջմիածնի, 1914, 233 էջ:
7. Վաւերագրեր հայ-պարսկական յարաբերութեանց մասին, ընդօրինակեց, տառադարձեց և թարգմանեց Հ.Աճառեանը, Երևան, Եր.համ. ասպակետիպ, 1927, 93 էջ:
8. Վրդանիսեան Ստեփանոս, Ընտիր պատմութիւն Ղալիթ Բէգին և պատերազմաց հայոց Խալիանու, Վաղարշապատ, տպ. Խ.Էջմիածնի, 1871, 136 էջ:
9. Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в. (сборник документов), т. II, ч. I, под редакцией Ашота Иоаннисяна, составители: П.Т.Арутюнян, С.А. Тер-Авакимова, В.А.Акопян, изд-во АН Арм.ССР, Ереван, 1964, 5+396 с.

10. Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века, (сборник документов), под ред. Ашота Иоаннисяна, т. II, ч. II, Ереван, издательство АН Арм.ССР, 1967, 420 с.
11. Армянское войска в XVIII веке, Исследование и документы, /сост. А.Н.Хачатрян, ред. З.Т.Григорян/, изд. АН Арм.ССР, Ереван, 1968, 476 с.
12. Граммоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, под ред. А.Цагарели, СПб, т.1, (с 1768-1774 год), 1891, 518 с. Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящихся к Грузии, т. II, вып. II, СПб., 1902.
13. Эзов Г., Сношения Петра Великого с армянским народом, (документы) С.Петербург, тит. Императорской АН, 1898, CXLIX+512 с.
14. Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2002, 408 էջ:
15. Բալայան Վ., Արցախահայ ազատագրական պայքարի բովանդակությունը 17-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 1813թ., Ստեփանակերտ, ԱրՊՀ հրատ., 2013, 124 էջ:
16. Բալայան Մ., Հայ Աղվանից եկեղեցին (սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը), Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2009, 240 էջ:
17. Բարխուտարեանց Մ., Արցախ, Բագու, տպ. «Արօր», 1895թ., 461 էջ:
18. Բարխուտարեանց Մ., Աղվանից երկիր և դրացիք, Արցախ, Երևան, «Գանձասար» հրատ., 1999, 415 էջ,
19. Բարխուտարեանց Մ., Պատմութիւն Աղուանից, հ.Բ, Թիֆլիս, «Տպարան Ն.Աղանեանցի», 1907, 192 էջ:
20. Գալոյան Գ., Հայաստանը մեծ տերությունների աշխարհակալական առձակատումներում (XVI դարից մինչև 1917թ.), Երևան, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 822 էջ:
21. Դանիելյան Է., Գանձասարի վանքը, Երևան, «Գանձասար» աստվածաբանական կենտրոն, 2009, 227 էջ:
22. Լեո, Պատմութիւն Ղարաբաղի հայոց թեմական հոգևոր դպրոցի (1838-1913), Թիֆլիզ, «Հրատ. թեմական դպրոցի հոգաբարձության», 1914, 696 էջ:
23. Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. 3, գիրք 2-րդ, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1973, 639 էջ:
24. Լիսիցյան Ստ., Լեոնային Ղարաբաղի հայերը (ազգագրական ակնարկ), Հայ ազգագրության և բանահյուսության նյութեր և ուսումնասիրություններ, հ. 12, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981, 142 էջ:

25. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 4, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, 680 էջ:
26. Հովհաննիսյան Ա., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք Բ, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, 695 էջ:
27. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ (պատմության քննական վերլուծություն), պ.գ.դ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2000, 260 էջ:
28. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ. գոյության պայքար, գիրք Բ, Երևան, «Միջայլ Վարանդեան» հրատ, 1993, 109 էջ:
29. Մաղալյան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII - XIX դդ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 327 էջ:
30. Սկրտովյան Լ., Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսությունը 17-19-րդ դարերում, թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2001, 25 էջ:
31. Չամչյան Մ., Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տմ. 1784, հ.Գ, ի Վենետիկ ի տպարանի յովհաննու փիաքեանց, 1786, էջ 896+ 195:
32. Չոբանյան Պ., Հայ-ռուս-վրացական փոխհարաբերությունները ԺԸ դարի երկրորդ կեսին, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածնի հրատ., 2006, 560 էջ:
33. Տեր-Ավետիսյան Ս., Նաղիր Շահի արչավանքները (ըստ Հակոբ Շամախեցու), Երևան, «Արմֆան» հրատ., 1940, 58 էջ:
34. Տեր-Սկրտչեան Կ., Դոկեանք եւ Մելիք-Շահնազարեանք, «Նիւթեր հայ մելիքութեան մասին», պրակ Բ, էջմիածին, Տպ. Մայր Աթոռոյ, 1914, 233 էջ:
35. Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, Երկերի ժողովածու, հ.10, Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 161-383:
36. Ռաֆֆի, «Գաղտնիք Ղարաբաղի», Երկերի ժողովածու, հ.10, Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 383-497:
37. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Ս. Վարանդեան» հրատ., 1994, 378 էջ:
38. Абдуллаев Г., Азербайджан в XVIII веке и взаимоотношения его с Россией, Баку, изд-во АН Аз.ССР, 1965, 621 с.
39. Бутков П., Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 годы, часть I, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, XXV+584 с., часть II, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, 601с; часть III, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, 620 с.
40. Гмелин С., Путешествие по России для исследования трех царств естества, СПб., 1785, 336 с.

41. История Азербайджана, с древнейших времен до присоединения Азербайджана к России, т. 1, Баку, издательство АН АЗ.ССР, 1958, 308 с.
42. "Карабах", Баку, НАН Азербайджана, ин-т археологии и этнографии, изд-во "Чашьюглу", 2004, 217 с.
43. Карабах вчера, сегодня и завтра", материалы научно-практических конференций, вторая часть, Баку, изд-во "Габиров Намиг", 2009, 260 с.
44. К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и восточных провинций Армении (сборник статей), сост. П.Мурадян, т. 1, Ереван, изд-во Ереванского университета, 1991, 520 с.
45. Ленорман Ф., Руководство в древней истории Востока до персидских войн, в 2-х томах, т. 2, Киев, Унив. Тип, 1879, 581 с.
46. Левиатов Н., Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Баку, изд-во АН Аз.ССР, 1948, 228 с.
47. Мамедов С., Азербайджан по источникам XV- 1-ой половине XVIII вв., Баку, изд-во "Элм", 1993, 240 с.
48. Маркова П., Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, Москва, изд-во "Наука", 1966, 323 с.
49. Мелик-Шахназаров А., Властители Варанды на службе Империи, Москва, изд-во "Волшебный фонарь", 2011, 480 с.
50. Нагорный Карабах, Историческая справка, Ереван, изд-во АН Армянской ССР, 1988, 96 с.
51. Нерсисян М., Из истории русско-армянских отношений, кн. I, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1958, 401 с.
52. Сеуранян П., Карабах и Россия, Страницы истории, Москва, тип. "Христианского издательства", 1997, 154 с.
53. Ժամանակագրություն Պետրոս Դի Արաբի Գիլանեցի, Կռունկ հայոց աշխարհին, թիվ Գ, 1863, էջ 181-212:
54. Պողոսյան Ֆ., Խամսայի մելիքների իրավունքներն ու պարտավորությունները, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», թիվ 1, 1966, էջ 197-208:
55. Փափազյան Հ., Հայ-իրանական զինակցությունը 1726-1736թթ. և Արևելյան Հայաստանի քաղաքական իրավիճակը Նաղիր շահի օրոք, «ԲԵՀ», թիվ 2, 1972, էջ 72-85:
56. Мамедов К., Этническая антропология азербайджанцев, "Гарабаг. Кюракчайский договор -200", Сб. статей, Баку, изд-во "Тахсил", 2005, с. 32-41.
57. Мамедова Г., К вопросу о христианских меликах и меликствах северного Азербайджана в XVIIIв. "Гарабаг Кюракчайский договор-200", сб. статей, Баку, изд-во "Тахсил", 2005 с. 67-82.

Թեմա 3. 18-րդ դարի երկրորդ կեսին, 19-րդ դարի սկզբներին Արցախը Ռուսաստանի արևելյան քաղաքականության համատեքստում: Արցախահայ պետականության վերականգնման փորձերը:

Նաղիբի սպանությունից հետո Իրանում սկսված անիշխանության շրջանն ու կենտրոնախույս ուժերի հզորացման գործընթացը: Ղարաբաղի խանության կազմավորման հանգամանքը: Ղարաբաղի եկվոր խաների և երկրամասի տեր մելիքների միջև ընթացող պատերազմական գործողությունները: Գյուլիստանի և Ջրաբերդի մելիքների անգիջում պայքարը երկրամասում հայկական պետականության բեկորների պահպանման համար: 18-րդ դարի երկրորդ կեսին հայ հասարակական-քաղաքական միտքը և Արցախի ազատագրման հիմնախնդիրը: Հովսեփ Էմինի գործունեությունը Արցախում: Հայաստանի ազատագրման և հայկական պետականության վերականգնման Մադրասի խմբակի անդամների տեսլականը և այդ գործում Արցախի մելիքական տների տեղն ու դերը: Աստրախանաբնակ մեծահարուստ արդյունաբերող Մովսես Սադաֆյանի 1769 թ. հունիսի 8-ին Ռուսաստանի արտաքին գործերի կոլեգիային ներկայացրած Հայաստանի ազատագրման և պետականության ստեղծման ծրագիրը և Ղարաբաղի մելիքների դերը: Մելիքների և Գանձասարի կաթողիկոսի Ռուսաստանի աջակցությամբ Արցախի ազատագրման ծրագրերն ու դրա իրագործմանը նպատակաուղղված գործողությունները: 1780-ական թթ. Այսրկովկասը նվաճելու ռուսական արքունիքի գործողությունները: Սուվորովը և Արցախի ազատագրման հարցը: Ցարական արքունիքի երկդիմի քաղաքականությունն ու արցախահայության ծանր տնտեսական, քաղաքական կացությունը: Հայերի համակրանքը շահելու և Իբրահիմ խանին իրեն ենթարկեցնելու ռուսական քաղաքականության էությունը: Գ. Պոսյոմկինի Իբրահիմ խանին հովանավորելու քաղաքականությունը: Ռուսաստանի հնաքավոր առաջխաղացումը կանխելու ուղղությամբ, դիվանագիտական քայլերին զուգընթաց, Իբրահիմ խանի եռանդուն նախապատրաստական աշխատանքները: Իբրահիմ խանի Թուրքիայի հետ ունեցած հարաբերությունների նպատակը: Ս. Բուրնաշևի գլխավոր

ությամբ 1787թ. ռուսական զորքերի առաջխաղացումը դեպի Գանձակ և Արցախ: Արշավանքի ձախողման պատճառները: Արցախահայությանը Ռուսաստանի հարավային գավառներ և մերձկասպյան շրջաններ տեղափոխելու ցարական արքունիքի վարած քաղաքականության նպատակներն ու հետևանքները: Արցախահայության հայրենիքում մնալու և պայքարը շարունակելու ձգտումները: 1780-ական թվականների վերջերին Գանձասարի կաթողիկոսի և Արցախի մելիքների քաղաքական նոր դիրքորոշման էությունը: Պարսկաստանում Կաջարների ներկայացուցիչ Ադա Մուհամմադ խանի շահ դառնալու հանգամանքը և նրա կողմից Այսրկովկասը վերանվաճելու փորձերը: Ադա Մուհամմադ խանի բազմաժամանակյա գործերին արցախահայության դիմադրությունը: Վարդան Օձնեցու տեղեկությունները 1795թ. Շուշիի պաշտպանության մասին: 1796թ. աշնանը կոմս Վ. Ջուբովի կողմից դեպի Այսրկովկաս կատարած արշավանքը: Պատերազմական գործողությունների հետևանքով Արցախում ստեղծված քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական ծանր կացությունը: 1797թ. Վարանդայի մելիք Ջուլջուղի և Գյուլիստանի մելիք Ֆրեյդունի կողմից ռուսական արքունիքի հետ ունեցած բանակցությունների արդյունքները: 1798թ. փետրվարի 26-ին Պավել կայսեր հրովարտակը հասցեագրված հայ ժողովրդին: Արցախի մելիքների նկատմամբ պարսից Ֆաթալի շահի քաղաքական նոր ուղեգիծը և դրա հիմնական նպատակը:

3. Առաջադրվող գրականություն

1. Դիան հայոց պատմութեան, գիրք Գ, Թիֆլիս, տպ. Մ.Շարածե, 1894, 892 էջ, գիրք Դ, Թիֆլիս, 1899, 804 էջ, գիրք Ը, մասն 2-րդ (1767-1776), հրատարակեց Գիւտ Ա. Քահանայ Ադանեանց, Թիֆլիս, տպ. Նվարդ Ադանեանցի, 1908, 664 երկայուն էջ, գիրք Թ., Թիֆլիս, տպ. Նվարդ Ադանեանցի, 1911, 556 էջ:
2. Դիվան հայոց պատմության, Նոր շարք, գիրք առաջին, Ղուկաս Կարենցի, հ. Ա, (1780-1785), աշխատասիրությամբ Վարդան Գրիգորյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, 595 էջ, հ. Բ, (1786-1792), Երևան, «Գիտություն», 2003, 804 էջ:
3. Դիվան հայ վիճագրության, պրակ 5, Արցախ, կազմեց Ս.Գ.Բարխուդարյան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1982, 348 էջ:

4. Հայկական աղբյուրները Աղա Մուհամմադ խանի Անդրկովկասյան արշավանքների մասին /1795-1797թթ./, աշխատասիրությամբ Ռ.Տ.Տիտանյանի, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ՊԱ հրատ., 1981, 259 էջ:
5. Մանր ժամանակագրություններ XIII-XVIIIդդ., կազմեց Վ.Հակոբյանը, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՌ ՊԱ հրատ., 1956, 685 էջ:
6. Միրզա Յուսուֆ Ներսեսով, Ճշմարտացի պատմություն, թարգմանությունը բնագրից, ներածությունը և ծանոթագրությունները Ք.Կոստիկյանի, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 2000, 360 էջ:
7. Ջամբո, Գիրք որ կոչի յիշատակարան արծանացուցիչ, հայելի և պարունակող բնաից որպիսութեանց Սիրոյ Աբոռոյս, և իւրոյ շրջակայից վանօրէիցն: Համաժողովեցեալ եւ շարադրեցեալ ի Սիմէօն Գաւաիար եւ վշտակոծ կաթողիկոս Երեւանցոյ, Վաղարշապատ, ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, 1873, 304 էջ:
8. Վաւերագրեր հայ-պարսկական յարաբերութեանց մասին, ընդօրինակեց, տառադարձեց և թարգմանեց Հ.Աճառեանը, Երևան, Եր.համ. ապակետիպ, 1927, 93 էջ:
9. Армянно-русские отношения в во второй тридцатилетии XVIII века, (сборник документов) т. III, сост. Восканян В., Галустян Д., Мартиросян В., Ереван, изд-во АН АССР, 1978, 408 с.
10. Армянно-русские отношения во второй половине XVIII века, (сборник документов), под ред. М.Г.Нерсисяна, т. IV, Ереван, издательство АН Арм.ССР, 1990, 590 с.
11. Армянское войска в XVIII веке, Исследование и документы, /сост. А.Н.Хачатрян, ред. З.Т.Григорян/, изд. АН Арм.ССР, Ереван, 1968, 476 с.
12. Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссиею, под ред. Ад. Берже, т.1, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1866, 827 с.; т. IV, ч. I, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1870, 1019 с.; т. VII, ч. I, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1878, 1011 с.
13. Граммоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, под ред. А.Цагарели, СПб, т.1, (с 1768-1774 год), 1891, 518 с. Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящихся к Грузии, т. II, вып. II, СПб., 1902.
14. Договоры России с Востоком политические и торговые. Собрал и издал Т.Юзефович, С.-Петербург, типография О.И.Бакста, 1869, 296 с.

15. Мирза Адигезаль-бек, Карабаг-наме, Баку, изд. АН Аз.ССР, 1950, 158 с.
16. Мирза Джамаль Джебашир Карабаги, История Карабага, Баку, изд. АН Аз.ССР, 1959, 201 с.
17. Присоединение Восточной Армении к России, (Сборник документов), составители Ц.П.Агаян, С.В.Тер-Авакимова, Д.А.Мурадян, В.А.Дилоян, т.1, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1972, 715 с.
18. Присоединение Восточной Армении к России, (Сборник документов), т. II (1814-1830), Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1978, 658 с.
19. Сборник Императорского русского исторического общества в 148 томах, т. 55, под редакцией Н.Дубровина, СПб, 1886, 538 с.
20. Сборник материалов по этнографии, вып. III, под редакцией В.Миллера, Москва, издаваемый при Дашковском этнографическом музее, тип. Е.Г.Потапова, 1888, 322 с.
21. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. I, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1881, 242 с.; вып. III, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1883, 350/168 с.; вып. V, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1886, 262 с; вып. VII, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1889, 217/231 с.; вып. XX, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1894, 1-157/1-104, 1-420/1-38 с.; вып. XXIX, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1901, 1148/1-220/1-162/1-58 с.; вып. XXXVIII, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданскою частию на Кавказе и К.Козловского, 1908, 550 с.
22. Советско-иранские отношения в договорах, конвенциях и соглашениях, МИД СССР, сборник документов, Москва, изд-во МИД, 1946, с. 24-26.
23. Статус Нагорного Карабаха в политико-правовых документах и материалах, Ереван, Центр русско-армянских инициатив, 1995, 100 с.
24. Статистическое описание Закавказского края с присовокуплением статьи, Политическое состояние Закавказского края в начале XVIII века и сравнение онаго с нынешним, сост. О.Евицкий, СПб., печат-о в тип. Штаба отдельнаго корпуса внутренней стражи, 1835, 306 с.

25. Ալիշան Ղ., Տեղագիր Հայոց մեծաց, Վենետիկ, ի Մխիթարայ վանս ի Ա.Ղազար, 1855, 105 էջ:
26. Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2002, 408 էջ:
27. Բալայան Վ., Արցախահայ ազատագրական պայքարի բովանդակությունը 17-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 1813թ., Ստեփանակերտ, ԱրՊԳ հրատ., 2013, 124 էջ:
28. Բալայան Մ., Հայ Աղվանից եկեղեցին (սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը), Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2009, 240 էջ:
29. Բարխուտարեանց Մ., Արցախ, Բագու, տպ. «Արօր», 1895թ., 461 էջ:
30. Բարխուտարեանց Մ., Աղվանից երկիր և դրացիք, Արցախ, Երևան, «Գանձասար» հրատ., 1999, 415 էջ:
31. Բարխուտարեանց Մ., Պատմութիւն Աղուանից, հ.Բ, Թիֆլիս, «Տպարան Ն.Աղանեանցի», 1907, 192 էջ:
32. Գալոյան Գ., Ռուսաստանը և Անդրկովկասի ժողովուրդները, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1978, 552 էջ:
33. Գալոյան Գ., Հայաստանը մեծ տերությունների աշխարհակալական առճակատումներում (XVI դարից մինչև 1917թ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 822 էջ:
34. Դանիելյան Է., Գանձասարի վանքը, Երևան, «Գանձասար» աստվածաբանական կենտրոն, 2009, 227 էջ:
35. Դիլոյան Վ., Արևելյան Հայաստանը XIX դարի առաջին երեսնամյակին և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1989, 354 էջ:
36. Թելունց Մ., Հայ ազգային-ազատագրական շարժումը XVIII դարի երկրորդ կեսին և իրավաբաղաբական միտքը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1995, 312 էջ:
37. Լեո, Պատմութիւն Ղարաբաղի հայոց թեմական հոգևոր դպրոցի (1838-1913), Թիֆլիզ, «Հրատ. թեմական դպրոցի հոգաբարձության», 1914, 696 էջ:
38. Լեո, Անցյալից: Հուշեր, թղթեր, դատումներ, Թիֆլիս, «Խորհրդային Կովկաս» հրատ., 1925, 480 էջ:
39. Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. 3, գիրք 2-րդ, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1973, 639 էջ:
40. Լեո, Երկերի ժողովածու, հ.5, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1986, 676 էջ:

41. Լիսիցյան Ստ., Լեռնային Ղարաբաղի հայերը (ազգագրական ակնարկ), Հայ ազգագրության և բանահյուսության նյութեր և ուսումնասիրություններ, հ. 12, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981, 142 էջ:
42. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 4, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, 680 էջ:
43. Հայաստանի ազատագրված տարածքը և Արցախի հիմնախնդիրը. վերլուծական և փաստագրական նյութերի ընտրանի, ժողովածու, կազմեց և խմբագրեց Ա.Այվազյանը, Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2006, 372 էջ:
44. Հովհաննիսյան Ա., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք Բ, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, 695 էջ:
45. Հովհաննիսյան Կ., Էջեր Արևելյան Հայաստանի ազատագրական շարժման պատմությունից, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1981, 116 էջ:
46. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ (պատմության քննական վերլուծություն), պ.գ.դ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2000, 260 էջ:
47. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ. գոյության պայքար, գիրք Բ, Երևան, «Միջայլ Վարանդեան» հրատ, 1993, 109 էջ:
48. Մաղալյան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII – XIX դդ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 327 էջ:
49. Մարկոսյան Ս., Ռուս-ֆրանսիական և ռուս-անգլիական հակամարտությունը Պարսկաստանում Անդրկովկասի նվաճման կապակցությամբ, Երևան, «Պետհրատ», 1935, 141 էջ:
50. Մկրտումյան Լ., Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսությունը 17-19-րդ դարերում, թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2001, 25 էջ:
51. Մուրադյան Մ., Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին 19-րդ դարի ռուսական պատմագիտական և հասարակական մտքի գնահատմամբ, Երևան, Երևանի պետ.համալսարանի հրատ., 1985, 148 էջ:
52. Շահամիրեանց Յակոբայ, Ոռոգայթ փառաց, Թիֆլիս, Էլեքտրատպ. օր. Ն.Աղանեանցի, 1913, 446 էջ:
53. Շահխաթունեանց Յովհ., Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ զաւառացն Արարատայ, Վաղարշապատ, «Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի», 1842, 410 էջ:

54. Չամչյան Մ., Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տն. 1784, հ.Գ, ի Վենետիկ ի տպարանի յովհաննու փիացեանց, 1786, էջ 896+ 195:
55. Չոբանյան Պ., Հայ-ուս-վրացական փոխհարաբերությունները ԺՂ դարի երկրորդ կեսին, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածնի հրատ., 2006, 560 էջ:
56. Պարսամյան Վ., Հայ ազատագրական շարժումների պատմությունից, (ուսումնասիրություն և փաստաթղթեր), Երևան, Հայպետհրատ, 1958, 276 էջ:
57. Պարսամյան Վ., Հայ ժողովրդի պատմություն (1801-1917թթ.), հ. 3, Երևան, «Լույս» հրատ., 1967, 534:
58. Պարսամյան Վ., Ռուսաստանը և հայ ժողովրդի պատմական բախտը, Երևան, «Հայաստան» հրատ, 1978, 184 էջ:
59. Պարսամյան Վ., Հարությունյան Ե., Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, «Լույս» հրատ., 1979, 752 էջ:
60. Ջալալեանց Ա., Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, հ. Ա, Տիֆլիս, 1842, հ.Բ, Տիֆլիս, «ի տպ. Ներսեսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յվճնուական Աղայ Գէորգայ Արժրունոյ», 1858, 517 էջ:
61. Սարգիսյան Ն., Արևելյան Հայաստանի Ռուսաստանին միացման պրոբլեմները միջինադարյան հայ պատմության մեջ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, 230 էջ:
62. Սիմոնյան Հ., Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, «Հայաստան» հրատ, 1991թ. 630 էջ:
63. Տեր-Մկրտչեան Կ., Դօփեանք եւ Մելիք-Շահնազարեանք, «Նիւթեր հայ մելիքութեան մասին», պրակ Բ, էջմիածին, Տպ. Մայր Աթոռոյ, 1914, 233 էջ:
64. Րաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, Երկերի ժողովածու, հ.10, Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 161-383:
65. Րաֆֆի, «Գաղտնիք Պարաբաղի», Երկերի ժողովածու, հ.10, Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 383-497:
66. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Մ. Վարանդեան» հրատ., 1994, 378 էջ:
67. Агаян Ц., Роль России в исторических судьбах армянского народа, Москва, изд-во "Наука", 1978, 312 с.
68. Абдуллаев Г., Азербайджан в XVIII веке и взаимоотношения его с Россией, Баку, изд-во АН Аз.ССР, 1965, 621 с.
69. Айвазян С., История России. Армянский след, Москва, изд-во Кронпрес, 1997, 480 с.

70. Алиев И., Нагорный Карабах: история, факты, события, Баку, изд-во "Элм", 1989, 104 с.
71. Амирбекова Н., Вопросы военной истории Азербайджана в период ханств. Баку, изд-во "Элм", 2004, 168 с.
72. Ахмедбек Джеваншир, О политическом существовании Карабахского ханства. сь 1747 по 1805 годъ, Шуша, "Типо-литография А.М. Мугдусиакопова", 1901, 75 с.
73. Бутков П., Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 годы, часть I, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, XXV+584 с., часть II, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, 601с; часть III, С.Петербург, тип. имп. АН, 1869, 620 с.
74. Броневский С., Новейшие географические и исторические известия о Кавказе, ч. I, в типографии С.Селиванского, 352 с.; ч. II, Москва, в типографии С.Селиванского, 1823, 465 с.
75. Гаджиева С., Азербайджан во внешней политике правительства Екатерины II. Баку, изд-во "Элм", 2004, 238 с.
76. Гаджиева З., Карабахские ханства: Социально экономические отношения и государственные устройства, Баку, изд-во "Тахсил", 2008, 257 с.
77. Глинка С., Обозрение истории армянского народа, Москва, в типографии Лазаревых института восточных языков, ч.1, 1832, 273 с., ч.2, 1833, 294 с.
78. Гмелин С., Путешествие по России для исследования трех царств естества, СПб., 1785, 336 с.
79. История Азербайджана, с древнейших времен до присоединения Азербайджана к России, т. 1, Баку, издательство АН АЗ.ССР, 1958, 308 с.
80. Иоаннисян А., Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1958, 448 с.
81. Иоаннисян А., Россия и Армянское освободительное движение 80-х годах XVIII столетия, Ереван, 1947г., (Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1990), 195 с.
82. Иоаннисян А., Иосиф Эмин, Ереван, изд-во АН Арм ССР, 1989, 291 с.
83. "Карабах", Баку, НАН Азербайджана, ин-т археологии и этнографии, изд-во "Чашьюглу", 2004, 217 с.
84. Карабах вчера, сегодня и завтра", материалы научно-практических конференций, вторая часть, Баку, изд-во "Габибов Намиг", 2009, 260 с.

85. К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и восточных провинций Армении (сборник статей), сост. П. Мурадян, т. 1, Ереван, изд.-во Ереванского университета, 1991, 520 с.
86. Ленорман Ф., Руководство в древней истории Востока до персидских войн, в 2-х томах, т. 2, Киев, Унив. Тип, 1879, 581 с.
87. Левиатов Н., Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Баку, изд.-во АН Аз.ССР, 1948, 228 с.
88. Мамедов С., Азербайджан по источникам XV- 1-ой половине XVIII вв., Баку, изд.-во "Элм", 1993, 240 с.
89. Маркова П., Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, Москва, изд.-во "Наука", 1966, 323 с.
90. Мирзоян С., Арцахско-русские перекрестки, Москва, 2003, 104 с.
91. Мелик-Шахназаров А., Властители Варанды на службе Империи, Москва, изд.-во "Волшебный фонарь", 2011, 480 с.
92. Нагорный Карабах, Историческая справка, Ереван, изд.-во АН Армянской ССР, 1988, 96 с.
93. Нерсисян М., Из истории русско-армянских отношений, кн. I, Ереван, изд.-во АН Арм.ССР, 1958, 401 с.
94. Нерсисян Г., А. Суворов и русско-армянские отношения в 1770-1780 годах, Ереван, изд.-во "Айастан", 1981, 180 с.
95. Потто В., Утверждение русского владычества на Кавказе, Тифлис, тип. Штаба Кавказ. Воен. Округа, 1906, 117 с.
96. Сеиранян П., Карабах и Россия, Страницы истории, Москва, тип. "Христианского издательства", 1997, 154 с.
97. Тунян В., Русская политика в Армении: мифы и реалии (конец XVIII – начала XX вв), Ереван, изд.-во Гос. инж. ун-та Армении, 1998, 52 с.
98. Шавров Н., Русский путь в Закавказье, С. Петербург, типография А.С. Суворина, 1883, 58 с.
99. Բալայան Բ., Ուղեգրերի և իրադրությունների մասին 18-րդ դարի վերջում, Երևանի և Ղարաբաղի ազատագրման գործիչների նախագիծը «Հայկական բանակ», թիվ 4, 1995:
100. ժամանակագրություն Պետրոս Ղի Սարգիս Գիլանեցի, Կոնստանդուպոլիս, 1863, էջ 181-212:
101. Հակոբյան Վ., Քուրանկայի դաշնադրության հարցի շուրջ, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», թիվ 2, 1996, էջ 98-106:
102. Մաղալյան Ա., Կ. Զաքարեանի «Պատմություն գաղաթին Արցախու» աշխատությունը, «Հանդես ամանորեայ», թիվ 1-12, Կիեմնա, 2006, էջ 317-394:

103. Аракелян А., Присоединение Карабаха к царской России, "Исторический журнал", издательство ЦКВКП /б/ "Правда", N 10, 1939, с. 52-61.
104. Алиев И., Карабах в древности, "Гарабаг-Кюррачайский договор 200", Сборник статей, Баку, изд.-во "Тахсил", 2005, с. 5-31
105. Дубровин Н., Поход графа В.А.Зубова в 1796г., "Военный сборник", 1874, н.5, с. 13-19.
106. Ерицов А., Карабахские мелики в Грузии с 1800 по 1808г., "Кавказская старина, 1872, N2, с. 34-45.
107. Зевакин Е., Прикаспийские провинции в эпоху русской оккупации XVIIIв., «Известия общества обследования и изучения Азербайджана», 1927, N 5, с. 11-18.
108. Мамедов К., Этническая антропология азербайджанцев, "Гарабаг. Кюррачайский договор -200", Сб. статей, Баку, изд.-во "Тахсил", 2005, с. 32-41.
109. Мамедова Г., К вопросу о христианских меликах и меликствах северного Азербайджана в XVIIIв. "Гарабаг Кюррачайский договор-200", сб. статей, Баку, изд.-во "Тахсил", 2005 с. 67-82.
110. Мамедова Ф., Истина о Гарабагской проблеме. "Гарабаг Кюррачайский договор-200", Сб. статей, Баку, изд.-во "Тахсил", 2005, с. 42-57.
111. Пириев В., Гарабаг в XVIII – XIX веках: притязания армян и историческая правда, "Гарабаг. Кюррачайский договор-200", Сб. статей, Баку, изд.-во "Тахсил", 2005, с. 59-66.

Թեմա 4. Արցախահայության մասնակցությունը 1804-1813թթ. և 1826-1828թթ. ուս-պարսկական պատերազմներին:

19-րդ դարի սկզբներին Այսրկովկասի ժողովուրդների հիմնահարցերի նկատմամբ մեծ տերությունների շահախնդիր մոտեցումների նպատակները: 19-րդ դարի սկզբներին Այսրկովկասում Ռուսաստանի իրականացրած ռազմաքաղաքական ծրագրերի հիմնական ուղղությունները: 1801թ. Արևելյան Վրաստանի Ռուսաստանին միացման հանգամանքները: Հարցը պատմագրության մեջ: Պարսկական արքունիքի դիվանագիտական և քաղաքական քայլերը Այսրկովկասը իր ազդեցության ուղեծրում պահելու գործում: Թուրքիայի քաղաքական ծրագրերը Այսրկովկասում:

Անգլիայի և Ֆրանսիայի կողմից Այսրկովկասում Պարսկաստանի և Թուրքիայի շահերի պաշտպանության հիմնական նպատակն ու կատարած գործնական քայլերը: 1804թ. Գյանջայի խանության միացումը Ռուսաստանին: Այսրկովկաս ներխուժելու պարսկական արքունիքի ծրագրերը: <<Դավիթ-Դանիելյան>> հակամարտությունը և դրա քաղաքական հետևանքները: 1804թ. մայիսի 29-ին ռուսական առաջապահ զորամասերի մուտքը Արևելյան Հայաստան: Ռուս-պարսկական պատերազմի սկիզբը: 1805թ. հուլիսին Երևանի շրջակայքում տեղի ունեցած ընդհարումները և բերդաքաղաքի վրա ռուսական զորքերի առաջին գրոհը: Ռուսական զորքերի երևանյան առաջին արշավանքի անհաջողության պատճառները: Առաջին ռազմագործողություններին հայ կամավորական ջոկատների մասնակցությունը: Ռազմաքաղաքական իրադարձությունների զարգացումը Ղարաբաղում և 1805թ. մայիսի 14-ին կնքված Քյուրակչայի պայմանագիրը: Միջազգային իրավունքի տեսանկյունից Քյուրակչայի պայմանագրի օրինականության հարցը պատմագրության մեջ: Պատերազմի առաջին փուլում Ֆրանսիայի հակառուսական քայլերը: 1806թ. դեկտեմբերի 18 /30/-ից Ռուսաստանի դեմ Թուրքիայի ռազմական գործողությունների մեջ մտնելու հանգամանքը: Թուրք-պարսկական ռազմական դաշինքի կնքման ձախողումը: 1808թ. սեպտեմբերի վերջերին և հոկտեմբերի սկզբներին ռուսական զորքերի երևանյան երկրորդ արշավանքը: Ռուսական զորքերի կողմից Նախիջևանի գրավումը: Գեներալ Գուտովիչի հրամանատարությամբ 1808թ. նոյեմբերի 17-ին Երևանի գրոհը: Ֆերդաքաղաքի գրավման ձախողումը, դրա հիմնական պատճառները: Ռազմական գործողություններին Գյուլիստանի մեկիք Աբովի որդու՝ Ռոստոմ բեկի ջոկատի հերոսական արարքները: Բորչալուում, Ղազախում և Շամշադինում Գրիգոր Մանուչարյանի 500 հայ հեծյալների ռազմագործողությունները: Լոռի Փամբակում Գյուլիստանի մեկիք Աբովի հեծյալ ջոկատի անվեհեր ռազմերթը: Ղարաբաղում տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ժամանակ ռուսական զորքերի կազմում Մելիք-Ջումշույ Շահնազարյանի հրամանատարությամբ գործող հայկական ջոկատի մասնակցությունը: Ասկերանի ճակատամարտում /1805թ. հունիսի 24-25/ և դրան հաջորդած օրերին Մելիք-Վանի և Հակոբյուզբաշի Աթաբեկյանների ցուցաբերած խիզախությունն ու

հերոսական արարքները: Ռուսական զորքերի հրամանատարների գնահատականները տրված հայ կամավորներին: Հայ կամավորների և խաղաղ ազգաբնակչության սխրագործությունների արտացոլումը ռուսական պատմագրության մեջ:

1809թ. Թուրքիայի և 1810թ. Պարսկաստանի դեմ ռազմական գործողությունների վերակսման պատճառները: Հայ կամավորների աջակցությամբ ռուսական զորքերի հաղթանակների ապահովումը Մեդրիում, Ախալքալաքում, Ղարաբաղում, Շիրակում, Փամբակում, Փոթիում, Մուխումիում: Ռուսական զորքերի հաղթանակները թուրքերի նկատմամբ Դանուբյան ռազմաճակատում: 1812թ. Մայիսին 16 /28/-ին Բուխարեստում ռուս-թուրքական հաշտության պայմանագրի ստորագրումը:

1812թ. հոկտեմբերի 19/31/-ին գեներալ Պ.Կոտլյարնսկու զինավորությամբ ռուսական զորքերի փայլուն հաղթանակը Ասլանդուզի ճակատամարտում և 1812թ. դեկտեմբերի 31-ից 1813 հունվարի 1-ը ծավալված գրոհն ու նորակառույց Լենքորանի բերդի գրավումը: 1813թ. հոկտեմբերի 12/24/ Գյուլիստանի ռուս-պարսկական պայմանագիրը և 1804-1813թթ. պատերազմի արդյունքները: Գյուլիստանի պայմանագրի իրավաքաղաքական հետևանքները արցախյան հիմնահարցի կարգավորման գործում:

Գյուլիստանի պայմանագրով սահմանված ռուս-պարսկական սահմանագծի վերանայման անհրաժեշտությունը: Պարսկաստանի և Ռուսաստանի իրարամերժ դիրքորոշումները: Ռուս-պարսկական նոր պատերազմի սանձազերծման գործում Անգլիայի դերակատարությունը: 1826թ. ռազմական գործողությունների սկզբնական փուլը: Պարսկական զորքերի կողմից Ելիզավետպոլ, Շամախի, Նուխի քաղաքների, Թալիշի, Շաքիի, Շիրվանի և Շորաքյալ-Փամբակի գավառների նվաճումը: 1826թ. հուլիսի 25-ից մինչև սեպտեմբերի 10-ը Շուշի բերդաքաղաքի հերոսական պաշտպանությունը: Հայ աշխարհագրայինների դերը Շուշիի պաշտպանության գործում: Գրիգոր Մանուչարյանի 500 հեծյալների մարտական գործողությունները Լոռի-Փամբակում, Շամշադինում և Ղազախում: 1826թ. սեպտեմբերի 3-ին Շամքորի և նույն թվականի սեպտեմբերի 13-ի Ելիզավետպոլի ճակատամարտերը: 1826թ. սեպտեմբերի 21-ի Միրաքի ճակատամարտը: Մարտիրոս Վեքիլյանի գլխավորած հեծյալ ջոկատի մասնակցությունը Միրաքի ճակատա-

մարտին: 1827թ. սկզբին ռուսական զորքերի երևանյան երրորդ և վերջին արշավանքը: Ռուսական զորքերին օժանդակելու նպատակով Թիֆլիսում և այլ բնակավայրերում կամավորական հայկական ջոկատների կազմակերպման գործընթացը: Ներսես Աշտարակեցու դերը կամավորական ջոկատների կազմակերպման և ռուսական զորքերին պարեն մատակարարելու գործում: Ռուսական գեներալ-հաղթանակների ապահովման գործում հայ ժողովրդի դերակատարության մասին Վ. Պոտտոյի գնահատականը: 1827թ. օգոստոսի 17-ի Օշականի ճակատամարտը: Թնդանթաձիգ Հակոբ Հարությունյանի հերոսական արշավանքը: 1827թ. սեպտեմբերի 25-ից հոկտեմբերի 1-ը ռուսական զորքերի և հայ աշխարհագրայինների կողմից Երևանի գրոհումն ու բերդաքաղաքի գրավումը: Ռուսական զորքերի հաղթարշավը և 1827թ. Հոկտեմբերի 19-ին Թավրիզի գրավումը: 1828թ. հունվարին Մարաղայի, Ուրմիայի, Խոյի, Մարմատի, Արդաբիլի անկումը: 1828թ. փետրվարի 10/22/-ին Թուրքմենչայում կնքված ռուս-պարսկական հաշտության պայմանագիրը: 1826-1826թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի արդյունքները: 1804-1813թթ. և 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմները և դրանց արդյունքները գիտական ու հասարակական-քաղաքական շրջանակների գնահատմամբ:

4. Առաջադրվող գրականություն

1. Հակոբյան Հ., Ուղեգրություններ, հ. 2, (1800-1820թթ.), Երևան, Մեղրոյան ֆոնդի հրատ., 1934, 885 էջ:
2. Նոր տետրակ, որ կոչի յորդորակ: Շարադրեցեալ սակս սթափելոյ երիտասարդացն և մանկանցն Հայկազանց...: Աշխատասիրութեամբ Մովսիսի Բաղրամեան, Մաղրաս, 1772 /1773/, 240 էջ:
3. Ջանքը, Գիրք որ կոչի յիշատակարան արձանացուցիչ, հայելի և պարունակող բնակից որպիսութեանց Սրբոյ Աթոռոյս, և իւրոյ շրջակայից վանօրէիցն: Համաժողովեցեալ եւ շարադրեցեալ ի Սիմեօն ցաւահար եւ վշտակոծ կաթողիկոսէ Երեւանցոյ, Վաղարշապատ, ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ էջմիածնի, 1873, 304 էջ:
4. Վավերագրեր, Հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Թ., Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1813-1933), «Ոսկան Երևանից» հրատ., Երևան, 2001, 980 էջ:
5. Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссиею, под ред. Ад. Берже, т.1, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника

- Кавказского, 1866, 827 с.; т. IV, ч. I, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1870, 1019 с.; т. VII, ч. I, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1878, 1011 с.
6. Записки Алексея Петровича Ермолова с приложением, 1798-1826гг., Москва, "Высшая школа", 1991, 462 с.
 7. Мирза Джамаль Джеваншир Карабаги, История Карабага, Баку, изд. АН Аз.ССР, 1959, 201 с.
 8. Присоединение Восточной Армении к России, (Сборник документов), составители Ц.П.Агаян, С.В.Тер-Авакимова, Д.А.Мурадян, В.А.Дилоян, т.1, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1972, 715 с.
 9. Присоединение Восточной Армении к России, (Сборник документов), т. II (1814-1830), Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1978, 658 с.
 10. Шопен И., Исторические памятники Армянской области в эпоху присоединения ее к Российской империи, СПб., тип. Имп. АН, 1852, IX 1231 VI с.
 11. Անանուն Ղ., Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը XIX դարում (1800-1870) հ. Ա, Բաքու, «Տրուդ» տպարան, 1916, 414 էջ, հ. Բ (1870-1900), էջմիածին, տպ. գիտական ինստիտուտի, 1922, 246 էջ:
 12. Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2002, 408 էջ:
 13. Բալայան Վ., Դրվագներ արցախահայության ազատագրական պայքարի եւ պետականակերտման պատմության, Ստեփանակերտ, «Սոնա» հրատ., 2012, 416 էջ:
 14. Բալայան Մ., Հայ Արվանդից եկեղեցին (սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը), Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2009, 240 էջ:
 15. Բարխուդարեանց Մ., Արցախ, Բաքու, տպ. «Արօր», 1895թ., 461 էջ:
 16. Բարխուդարյան Վ., Ոսկանյան Վ., Հայ-ռուսական պատմական կապերը և Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1978, 256 էջ:
 17. Գալոյան Գ., Ռուսաստանը և Անդրկովկասի ժողովուրդները, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1978, 552 էջ:
 18. Գալոյան Գ., Հայաստանը մեծ տերությունների աշխարհակալական առձակատումներում (XVI դարից մինչև 1917թ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 822 էջ:
 19. Գրիգորյան Զ., Ռուս և հայ ժողովուրդների համագործակցությունը XIX դարի սկզբին, Երևան, «Հայպետհրատ», 1957, 462 էջ:
 20. Գրիգորյան Զ., Հայ և ռուս ժողովուրդների դարավոր բարեկամությունը, Երևան, «Հայպետհրատ», 1960, 588 էջ:
 21. Դիլոյան Վ., Արևելյան Հայաստանը XIX դարի առաջին երեսնամյակին և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1989, 354 էջ:
 22. Թաղիադեանց Մ., Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, հ. առաջին, Կալկաթա, ի տպարանի Արարատեան ընկերութեան, 1847, 382 էջ:

23. Լեռ, Պատմութիւն Ղարաբաղի հայոց թեմական հոգևոր դպրոցի (1838-1913), Թիֆլիզ, «Հրատ. թեմական դպրոցի հոգաբարձութեան», 1914, 696 էջ:
24. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 5, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 732 էջ:
25. Հայաստանի ազատագրված տարածքը և Արցախի հիմնախնդիրը. վերլուծական և փաստագրական նյութերի ընտրանի, ժողովածու, կազմեց և խմբագրեց Ա Այվազյանը, Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2006, 372 էջ:
26. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ (պատմության քննական վերլուծություն), պ.գ.դ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2000, 260 էջ:
27. Ղահրամանյան Կ., Հյուսիսային Արցախ. գոյության պայքար, գիրք Բ, Երևան, «Միքայել Վարանդեան» հրատ, 1993, 109 էջ:
28. Մաղալյան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII - XIX դդ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 327 էջ:
29. Մարկոսյան Ս., Ռուս-ֆրանսիական և ռուս-անգլիական հակամարտությունը Պարսկաստանում Անդրկովկասի նվաճման կապակցությամբ, Երևան, «Պետհրատ», 1935, 141 էջ:
30. Սկրտչյան Վ., Չեներալ - ադյուտանտ Լազարև, Երևան, ՀՀ պաշտպ. նախ., լրատվության և քարոզչության վարչություն, 2001, 30 էջ:
31. Մուրադյան Մ., Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին 19-րդ դարի ռուսական պատմագիտական և հասարակական մտքի գնահատմամբ, Երևան, Երևանի պետ. համալսարանի հրատ., 1985, 148 էջ:
32. Պարսամյան Վ., Ա.Ս.Գրիբոյեդովը և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1947, 280 էջ:
33. Պարսամյան Վ., Հայ ազատագրական շարժումների պատմությունից, (ուսումնասիրություն և փաստաթղթեր), Երևան, Հայպետհրատ, 1958, 276 էջ:
34. Պարսամյան Վ., Հայ ժողովրդի պատմություն (1801-1917թթ.), հ. 3, Երևան, «Լույս» հրատ., 1967, 534:
35. Պարսամյան Վ., Ռուսաստանը և հայ ժողովրդի պատմական բախտը, Երևան, «Հայաստան» հրատ, 1978, 184 էջ:
36. Պարսամյան Վ., Հարությունյան Շ., Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, «Լույս» հրատ., 1979, 752 էջ:
37. Սարուխանյան Ն., Արևելյան Հայաստանի Ռուսաստանին միացման պրոբլեմները միջհեղափոխական հայ պատմության մեջ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, 230 էջ:

38. Սիմոնյան Հ., Ազատագրական պայքարի ուղիներում, գիրք I, Երևան, «Հայագիտակ» հրատ, 2003թ. 116 էջ, գիրք II, Երևան, «Հայագիտակ» հրատ, 2003թ., 764 էջ:
39. Սիմոնյան Հ., Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, «Հայաստան» հրատ, 1991թ. 630 էջ:
40. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Մ. Վարանդեան» հրատ., 1994, 378 էջ:
41. Քյուրքչյան Ա., 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմը, Երևան, «Զանգակ-97», 2000, 160 էջ:
42. Агаян Ц., Вековая дружба народов Закавказья, Ереван, изд-во "Айастан", 1970, 381 с.
43. Агаян Ц., Роль России в исторических судьбах армянского народа, Москва, изд-во "Наука", 1978, 312 с.
44. Аветисян Г., Генералы-армяне в Российской империи, Ереван, ин-т Истории НАН РА, 2007, 239 с.
45. Балаян Б., Международное отношения Ирана в 1813-1828гг., Ереван, изд-во АН Арм. ССР, 1967, 295 с.
46. Броневский С., Новейшие географические и исторические известия о Кавказе, ч. I, в типографии С.Селиванского, 352 с.; ч. II, Москва, в типографии С.Селиванского, 1823, 465 с.
47. Глинка С., Обзорение истории армянского народа, Москва, в типографии Лазаревых института восточных языков, ч.1, 1832, 273 с., ч.2, 1833, 294 с.
48. Дубровин Н., Закавказье с 1803-1806 гг., СПб., Печ. в тип. Департамента уделов, 1866, 543 с.
49. Дубровин Н., История войны и владычества русских на Кавказе, т. I, Очерк Кавказа и народов, его населяющих, СПб., Печ. в тип. Департамента уделов, 1871. XVI, 640 с.
50. История Азербайджана, т. 2, Баку, издательство АН АЗ.ССР, 1960, 953 с.
51. Иоаннисян А., Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1958, 448 с.
52. Кавтарадзе А., Генерал А.П.Ермолов, Тула, "Приокское книжное изд.во", 1977, 116 с.
53. "Карабах", Баку, НАН Азербайджана, ин-т археологии и этнографии, изд-во "Чашыоглу", 2004, 217 с.

54. Карабах вчера, сегодня и завтра”, материалы научно-практических конференций, вторая часть, Баку, изд-во “Габубов Намиг”, 2009, 260 с.
55. Мирзоян С., Арцахско-российские перекрестки, Москва, 2003, 104 с.
56. Мелик-Шахназаров А., Властители Варанды на службе Империи, Москва, изд-во “Волшебный фонарь”, 2011, 480 с.
57. Нагорный Карабах, Историческая справка, Ереван, изд-во АН Армянской ССР, 1988, 96 с.
58. Нерсисян М., Из истории русско-армянских отношений, кн. I, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1958, 401 с.
59. Потто В., Утверждение русского владычества на Кавказе, Тифлис, тип. Штаба Кавказ. Воен. Округа, 1906, 117 с.
60. Потто В., Первые добровольцы Карабаха в эпоху водворения русского владычества, Тифлис, скоропеч. М.Мартirosянца, 1902, 77 с.
61. Пушкирев С., Россия 1801-1917: Власть и общество, изд-во “Посев”, Москва, 2001, 672 с.
62. Сеурафян П., Карабах и Россия, Страницы истории, Москва, тип. “Христианского издательства”, 1997, 154 с.
63. Семенов А., Россия и международные отношения на Среднем Востоке, Ленинград, изд-во Ленинградского ун-та, 1963, 140 с.
64. Тунян В., А.С. Грибоедов и Армения, Ереван, Общество “Россия” РА, 1995, 71 с.
65. Тунян В., Политика самодержавия России в Закавказье XIX-нач. XXвв., часть первая, 1800-1826гг., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2006, 160 с., часть вторая, 1826-1836гг., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2006, 160 с., часть третья, 1836-1844гг., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2006, 160 с., часть четвертая, 1845-1876, Ереван, “Чартарагет”, 2007, 124 с.
66. Шавров Н., Русский путь в Закавказье, С.Петербург, типография А.С.Суворина, 1883, 58 с.
67. Шостякович С., Дипломатическая деятельность А.С.Грибоедова, Москва, изд-во Социально-экономической литературы, Соцэкгиз, 1960, 294 с.
68. Ерицов А., Карабахские мелики в Грузии с 1800 по 1808г., “Кавказская старина, 1872, N2, с. 34-45.
69. Пириев В., Гарабаг в XVIII – XIX веках: притязания армян и историческая правда, “Гарабаг. Кюракчайский договор-200”, Сб. Статей, Баку, изд-во “Тахсил”, 2005, с. 59-66.

Թեմա 5. Արցախը ռուսական կայսրության կազմում /1813-1917թթ./

Ռուսական կայսրության կազմում Արցախի ինքնավարության հայ գործիչների ծրագրերը: Ցարական արքունիքի դիրքորոշումը Արցախի ինքնավարության ծրագրերի վերաբերյալ: Վրաստանի և հարակից շրջաններից մելիքների և հայ ազգաբնակչության հայրենի երկրամաս վերադարձը: Ցարական իշխանությունների Արցախի մելիքներին հայրենիք վերադառնալուն հարուցած դժվարություններն ու նպատակները: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Եփրեմ Չորագեղցու 1815թ. հատուկ շրջաբերական կոնդակը Ալվանից կաթողիկոսության վերացման և նախկինում Գանձասարի կաթողիկոսության մեջ քնդրկված թեմերը միավորելու և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության ենթակայության տակ գտնվող մետրոպոլիտության ստեղծման մասին: Բաղդասար Հասան-Ջալալյանի հայրենաշեն գործունեությունը: Բաղդասար մետրոպոլիտի համառ պայքարը Գանձասարի, Խաթրավանքի, Սուրբ Հակոբա վանքի, Հռոնկի, Ամարասի բռնազավթած կալվածքների և մյուս սեփականությունների վերադարձման ուղղությամբ: Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալյանցի գործունեությունը մատաղ սերնդին հայրենասիրական ոգով դաստիարակելու և հասարակական կյանքի բարեկարգման ուղղությամբ: Հասան-Ջալալյան մելիքական տոհմի ճակատագիրը 19-րդ դարում: Ցարական արքունիքի մելիքական տների ունեզրկման և քաղաքական ասպարեզից լիովին դուրս մղման քաղաքականությունը: Այսրկովկասում 1870-ական թվականներին ցարական արքունիքի իրագործած տնտեսական բարեփոխման ազդեցությունը Արցախի մելիքական տների վերացման գործում: Մելիք-Եգանյանների մեծանուն տոհմի մահմեդականացված ճյուղի՝ Մելիք-Ալանյանների հակահայ գործունեությունը: Նրանց դերը 1918-1920թթ. Ադրբեջանի հանրապետության կայացման գործում: 1840թ. ապրիլի 10-ի ցարական օրենքը և Արցախի մելիքների վարչական ասպարեզից հեռացնելու հանգամանքը: Կաշառված ռուս աստիճանավորների աջակցությամբ թաթար խաների և բեկերի կողմից հայկական գյուղերին և մելիքների ետխկին կալվածքներին տիրելու փաստը: Ռուս աստիճանավորների աջակցությամբ թաթար խաների և բեկերի կողմից՝ Արարաբաղի հայ ազգաբնակչության նկատմամբ շահագործման և

հաշեհարդարի քաղաքականությունը: Յարական կառավարության մեկիքական տների վերացման քաղաքականության Արցախի համար կործանարար հետևանքները:

Յարական կառավարությունը Այսրկովկասը իր հումքային կցորդը և արտադրված ապրանքների շուկա դարձնելու ձգտումը: Հայաստանի և հայ ժողովրդի նկատմամբ ռուսական կայսրության անհանդուրժողական և կոշտ քաղաքականության պատճառները: 1822թ. նոյեմբերին Ղարաբաղում խանական վարչակարգի վերացումը: Շաքիի, Շիրվանի և Ղարաբաղի նահանգների հիման վրա ռազմական շրջանի ստեղծման 1823թ. դեկտեմբերի 8-ի Ռուսաստանի նախարարների խորհրդի որոշումը: 1828թ. հուլիսի 1-ին գլխավոր շտաբի պետ Բ. Դիրիչին հասցեագրված Անդրկովկասի կառավարման համակարգի բարեփոխման նախագիծը: 1830թ. ապրիլի 24-ին Պասկևիչի կողմից ցարին ներկայացված Այսրկովկասի կառավարման համակարգի բարեփոխման նախագիծը: 1833թ. դեկտեմբերի 12-ին սենատոր Կուտախտովի կողմից զինվորական նախարար Չեռնիշևին ներկայացրած «ռուսական կայսրության Անդրկովկասյան մարզերի կանոնադրության հիմնական դրույթների նախագիծը»: Հայկական նահանգները բաժան-բաժան անելու ցարական արքունիքի նպատակը: Այսրկովկասի նոր վարչական բաժանման մասին Նիկոլայ 1-ի 1840թ. ապրիլի 10-ի հրովարտակը: 1844թ. դեկտեմբերի 27-ին ցարի հրամանով Կովկասի փոխարքայության ստեղծման ռուսական արքունիքի հետապնդած նպատակները: Այսրկովկասի նոր վարչական բաժանման ցարի 1846թ. դեկտեմբերի 14-ի հրովարտակը: Այսրկովկասը Քուբայիսի, Թիֆլիսի, Երևանի, Ելիզավետպոլի և Բաքվի նահանգների բաժանելու 1867թ. դեկտեմբերի 9-ի ցարական կառավարության ընդունած նոր օրենքը: Ղարաբաղի վարչաքաղաքական կառուցվածքը: Ռուսաստանի կողմից Այսրկովկասի զաղութացման գործի եզրափակիչ փուլը: Թաթար բեկերի և աղալարների կողմից հայերի վարելահողերի, արոտավայրերի, անատունների բռնագրավման գործը: Դաշտային Ղարաբաղը, մասնավորապես տաբանցիկ ճանապարհների ջրառատ հատվածները, թաթարներով և քրդերով բնակեցնելու ցարական իշխանությունների հովանավորչական քաղաքականությունը: Իշխանությունների կողմից լքված հայ ազգաբնակչության շրջանում ինքնապաշտպանական ջոկատների

ստեղծման անհրաժեշտությունը: Արցախի տարածքում ռուսական բնակավայրերի ի հայտ գալու պատճառները:

1840-ական թվականներից ցարիզմի դեմ արևելահայության, այդ թվում արցախահայության շրջանում ընթացող հեղափոխական խմորումները և այն 1860-ական թվականներից ազգային-ազատագրական պայքարի վերաճելու հանգամանքները: Երիտասարդության շրջանում ազգային պետության վերակերտման գաղափարի ի հայտ գալու պատճառները: «Երիտասարդ Հայաստան» կազմակերպության մեջ ծագումով արցախցի երիտասարդների ընդգրկումն ու նրանց գործունեության հիմնական ուղղվածությունը: 19-րդ դարի 80-ական թվականներից Շուշում, Գանձակում հայրենասիրական գաղտնի կազմակերպությունների գործունեությունը: 1850-1920թթ. Արցախի տարբեր բնակավայրերում, հատկապես Շուշում գործող բարեգործական ընկերությունների գործունեության հիմնական ուղղվածությունը: Կովկասի կառավարչապետ Գ. Գոլիցինի հակահայ քաղաքականությունը: Յարական իշխանությունների կողմից հասարակական-բարեգործական կազմակերպությունների փակման նպատակը: 237 «Ապստամ»-ի կառույցի դերակատարությունը արցախահայության ազատագրական պայքարի կազմակերպման գործում: Մոցիալ-դեմոկրատական ուղղվածության Շուշում գործող տարբեր կառույցների գործունեությունը: Շուշիի հայ մտավորականության և հասարակական քաղաքական շրջանակների նկատմամբ ցարական կառավարության հետապնդումները: Շուշում օրենսդր արմատավորվող ազատագրական, հեղափոխական տրամադրությունների բարեբար ազդեցությունը երիտասարդության ու հատկապես ուսանողության աշխարհայացքի ձևափոխման գործում: Շուշիի թեմական դպրոցի, որպես ազգային հեղափոխական գաղափարների խմորման կենտրոն: Ծագումով արցախցի հայ ֆիդայիների, հասարակական-քաղաքական գործիչների դերակատարությունը Արևմտյան Հայաստանի ազատագրման գործում: 19-րդ դարի 80-ական թթ-ից սկսած Արևմտյան Հայաստանում ծավալված ազատագրական պայքարի մանրամասների և արցախահայության մասնակցության ու դերակատարության վերաբերյալ Ռուբենի ակնկողմնակալ գնահատականները: Նիկոլ Դումանի, Խանասորի Կարդանի, Արամ Սանտկյանի, Վանա Իշխանի դերակատար

րությունը Արևմտյան Հայաստանում ազգային-ազատագրական պայքարը նոր կազմակերպական հունի մեջ ներառելու գործում:

20-րդ դարի սկզբներին ազատության և անկախության ուղիներում արցախահայության հանդիպած ծանր քաղաքական իրավիճակները: Հայ լուսավորչական եկեղեցու կալվածքների ու գույքի բռնագրավման 1903թ. հունիսի 12-ին Նիկոլայ 2-րդի տիրապետչակ հրամանագիրը: Հայական ազգային կառույցների և հայության նկատմամբ ցարական արքունիքի անվատահույության պատճառները: Հակակառավարական ցույցերն ու ընդհարումները Արցախի բնակավայրերում: Պանսլավոնիզմի գաղափարախոսության արմատավորումը ռուսական իրականության մեջ: Պանսլավոնիզմի, օսմանիզմի և պանթուրքիստական գաղափարախոսության ազդեցությունը 1905-1906թթ. հայ-թաթարական ընդհարումների սանձագերծման գործում: Արցախի բնակավայրերում և մասնավորապես նրա կենտրոն Շուշում հայ-թաթարական ընդհարումների ընթացքը: ՀՅԴ «Ապառաժ»-ի կառույցի դերը հայկական բնակավայրերի պաշտպանության կազմակերպման գործում:

Հայ առաքելական եկեղեցու դեմ 1903թ. հունիսի 12-ի Նիկոլայ 2-ի հրամանագիրը և 1905-1906թթ. ցարիզմի կողմից սանձագերծված հայ-թաթարական ընդհարումները որպես ազգային համախմբման և պետականության վերականգման դրոշիչ հանգամանքներ: 1905թ. ՀՅԴ տեսչականը Այսրկովկասի քաղաքական կարգավիճակի մասին: 1906թ. հայ Սահմանադիր-ռամկավար կուսակցության տեսչականը Կովկասի և կովկասահայության վերաբերյալ: Այսրկովկասի նոր վարչական բաժանման և հայական տարածքների վերամիավորման հայ գործիչների 1916թ. կազմած և արքունիք ներկայացրած նախագծի բովանդակությունը:

5. Առաջադրվող գրականություն

1. Դիման հայ վիմագրության, արակ 5, Արցախ, կազմեց Ս.Գ.Բարխուդարյան, ՀՆՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1982, 348 էջ:
2. Հակոբյան Հ., Ուղեգրություններ, հ. Զ, (1800-1820թթ.), Երևան, Մելքոնյան ֆոնդի հրատ., 1934, 885 էջ:
3. Նիթեր ՀՅ Ղաշնակցութեան պատմութեան համար, հ. Բ., Պեյրուք, ՀՅ Ղաշնակցութեան Վահէ Սէթեան տպ., 1985, 395 էջ. հ. Գ, Պեյրուք, 1976, 357 էջ. հ. Ե, Պեյրուք, 2007, 529 էջ:

4. Վավերագրեր, Հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Թ., Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1813-1933), «Ոսկան Երևանցի» հրատ., Երևան, 2001, 980 էջ:
5. Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссиею, под ред. Ад. Берже, т.1, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1866, 827 с.; т. IV, ч. I, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1870, 1019 с.; т. VII, ч. I, Тифлис, тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1878, 1011 с.
6. „Всеподданейшая записка, содержащая главнейшие выводы отчета о произведенной в 1905 году, по высочайшему повелению, сенатором Кузмин-ским ревизии города Баку и Бакинской губернии“, С.Петербург, 1905, 686 с.
7. Документы и материалы по истории Армянского народа, социально-политическое и экономическое положение восточной Армении после просоединения к России (1830-1870), под ред. Н.Тавакаляна, Ереван, изд-во АН Армении, 1993, 621 с.
8. Записки Алексея Петровича Ермолова с приложением, 1798-1826гг., Москва, "Высшая школа", 1991, 462 с.
9. Записки Кавказского отдела Императорского русского географического общества (ЗКОИРГО), кн. VI, Тифлис, тип. Гл. Упр. Наместника Кавказского, 1862, 91 с.
10. Из истории аграрной политики царизма в Грузии, Азербайджане и Армении (сборник архивных материалов), пред. и ввел. В.Рштуни, Ереван, изд-во Ер.университета, 1954, 126 с.
11. "Кавказский календарь" на 1849, Тифлис, тип. Глав. Упр. Зак. Краеу, 1848, 246 с.
12. "Кавказский календарь" на 1850г., Тифлис, тип. канц.намест. Кавказского 1849, 250 с.
13. "Кавказский календарь", на 1915 год, Тифлис, тип. Глав. Упр. Зак. Краеу, 1914, 1200 с.
14. Колониальная политика Российского царизма в Азербайджане в 20-60-ые гг. XIX, ч. I, Феодальные отношения и колониальный режим 1847-1843гг., Москва-Ленинград, изд-во АН СССР, Москва-Ленинград, 1936, 463 с.; ч. II, Феодальные отношения и колониальный режим 1843-1868гг., Москва-Ленинград, изд АН СССР, 1937, 478 с.
15. Обзор Елисаветпольской губернии за 1897г., Тифлис, стат. Ком., 1898, IV, 123 [29] с.

16. Обзорение Российских владений за Кавказом (в статистическом, этнографическом, топографическом и финансовом отношениях), ч. 3, С.Петербург, тип. Департамента внешней торговли, 1836, 397 с.
17. Отчет по главному управлению наместника Кавказского за первое десятилетие управления Кавказским и Закавказским краем е.и.в. князем Михаилом Николаевичем с декабря 1862- 6 декабря 1872, Тифлис, Тип. Глав.Упр. нам. Кавказского, 1873, 414 с.
18. Полное собрание законов Российской империи, Собрание второе в 55 томах, т. XV, отд 1, 1840г., С.Петербург, 1841, N 13592, 445 с.
19. Сборник статистических сведений по Закавказскому краю, под редакцией Е.Кондратенко, ч. I, Тифлис, грузинского издательского т-ва М.Шарадзе и Либермана, 1902, 319 с.
20. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. I, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1881, 242 с., вып. II, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1883, 350/168 с.; вып. V, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1886, 262 с; вып. VII, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1889, 217/231 с.; вып. XX, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1894, 1-157/1-104, 1-420/1-38 с.; вып. XXIX, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1901, 1148/1-220/1-162/1-58 с.; вып. XXXVIII, Тифлис, тип. Главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе и К.Козловского, 1908, 550 с.
21. Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886г., издан по распоряжению главногоначальствующего гражданской частию на Кавказе Закавказским статистическим комитетом, Тифлис, тип. И.Мартыросянца, 1888, 473 с., 1893, 904/52 с.
22. Свод статистических сведений о Кавказе, поставлен и издан под редакцией Н.И.Воронова, т. I, Тифлис, издаваемый Кавказским отделом императорского русского географического общества, 1869, 450 с.
23. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. 1, Тифлис, тип. Я.И.Либермана, 1887, 426с.

24. Сегаль А., Елизаветпольская губерния, впечатления и воспоминания, Тифлис, скоропеч. М.Мартыросянца, из журн. "Кавказский вестник", 1902, 104 с.
25. Собрание актов, относящихся к обзорению истории армянского народа, ч.1, в тип. Лазаревых Института Восточных языков, Москва, 1833/34, 391 с; ч.II, в тип. Лазаревых Института Восточных языков, Москва, 505 с.
26. Цифровые данные о служащих в Кавказском наместничестве, „Тифлисский вестник“, 10 сентября, 1877.
27. Шопен И., Исторические памятники Армянской области в эпоху присоединения ее к Российской империи, СПб., тип. Имп. АН,1852, IX 1231 VI с.
28. Արրահամյան Հ., Արցախահայրության հասարակական քաղաքական կյանքը և Արցախի թեմը (1901-1933), Ս.Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածնի հրատ., 2009, 224 էջ:
29. Ակնունի Է./Մալունյան Խաչատուր/, Ղեպի կրիվ /հայկական վշտագրութեան մի էջ/, Ժնև, ՀՅԴ հրատ., տպ. «Ղորշակ»-ի, 1904, 275 էջ:
30. Ակնունի Է./Մալունյան Խաչատուր/, Կովկասեան վէրքեր, Կ.Ա. Ժընև, ՀՅԴ հրատ., 1903, 368 էջ:
31. Անանուն Դ., Ուսահայերի հասարակական զարգացումը XIX դարում (1800-1870) Կ. Ա. Բաքու, «Տրուդ» տպարան, 1916, 414 էջ, Կ. Բ (1870-1900), էջմիածին, տպ. գիտական ինստիտուտի, 1922, 246 էջ:
32. Առաքելյան Գ., Գանձակ-Եփզավետպոլի բնակչությունը XIX դարում, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 2003, 110 էջ:
33. Ավդալբեկյան Խ., Հոդաշին հարցը Արևելյան Հայաստանում (1801-1917թթ.) Երևան, Հայպետհրատ, 1959, 444 էջ:
34. Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Ամբարս» հրատ., 2002, 408 էջ:
35. Բալայան Մ., Հայ Աղվանից եկեղեցին (սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը), Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2009, 240 էջ:
36. Բաղդասարյան Ն., Քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական կացությունը Ղարաբաղում 1813-1867թթ., պ.գ.թ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2010, 195 էջ:
37. Բարխուտարեանց Մ., Արցախ, Բագու, տպ. «Արօր», 1895թ., 461 էջ:
38. Բարխուդարյան Վ., Ոսկանյան Վ., Հայ-թուսական պատմական կապերը և Արևելյան Հայաստանի միացումը Ուսաստանին, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1978, 256 էջ:

39. Գալոյան Գ., Ռուսաստանը և Անդրկովկասի ժողովուրդները, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1978, 552 էջ:
40. Գալոյան Գ., Հայաստանը մեծ տերությունների աշխարհակալական առձակատումներում (XVI դարից մինչև 1917թ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 822 էջ:
41. Գիլխանդանեան Ա., Կովկաս երկիրը, ժողովուրդը, պատմությունը, մաս Ա, Փարիզ, 1943, 268 էջ:
42. Գրիգորյան Զ., Հայ և ռուս ժողովուրդների դարավոր բարեկամությունը, Երևան, «Հայպետհրատ», 1960, 588 էջ:
43. Դիլոյան Վ., Արևելյան Հայաստանը XIX դարի առաջին երեսնամյակին և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1989, 354 էջ:
44. Երիցյան Ա., Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը եւ Կովկասի Հայքը XIX դարում, հ. Ա, Թիֆլիս, «Տպարան Շարածեի», 1894, 658 էջ:
45. Թաղիադեանց Մ., Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, հ. առաջին, Կալկաթա, ի տպարանի Արարատեան ընկերութեան, 1847, 382 էջ:
46. Իշխանյան Բ., Կովկասեան ժողովուրդների ազգաբնակչական կազմը, պոֆեսիոնալ խմբաւորումը եւ հասարակական շերտաւորումը, Թիֆլիս, հրատ Գ.Գալստեան, 1914, 208 էջ:
47. Իշխանյան Բ., Վիճակագրական ուսումնասիրութիւն Անդրկովկասեան ժողովուրդների. ժողովուրդների տերիտորիական բաժանումները և նրանց աճումը Անդրկովկասում, մաս Ա, Բագու, Հրատարակութիւն Բագուի Հայոց ազգային ֆոնդի, տպ. «Ուրարդիա», 1919, 235 էջ:
48. Լազյան Գ., Հայաստանը եւ հայ դատը հայ եւ ռուս յարաբերութիւններու լոյսին տակ, Երևան, վերահրատարակեց «Արմէն» հրատարակչական մարմին, 1991, 440 էջ:
49. Լեո, Պատմութիւն Ղարաբաղի հայոց թեմական հոգևոր դպրոցի (1838-1913), Թիֆլիզ, «Հրատ. թեմական դպրոցի հոգաբարձության», 1914, 696 էջ:
50. Լեո, Երեսնամեակ հայոց բարեգործական ընկերութեան Կովկասում (1881-1911), Թիֆլիս, տպարան Սն. Սարտիրոսեանցի, 1911, 360 էջ:
51. Կոստանդյան Է., Գարեգին Սրվանձոյանց, կյանքը և գործունեությունը, ՀՀ ԳԱԱ, պատմության ինստ., Երևան, 2008, 200 էջ:
52. Հայկունի, Եղիշեն (Հովակիմ) ավագ քահանա Գեղամյանց, Ուղեգնացական ակնարկներ, Երևան, «Հայկական ճարտարապետությունն ուսումնասիրող հիմնադրամ», 2010, էջ 104:
53. Հակոբյան Թ., Երևանի պատմությունը (1879-1917թթ.), Երևան, Երևանի պետական լսարանի հրատ., 1963, 607 էջ:

54. Հակոբյան Ս., Պետական ապարատը և նրա զարգացման հիմնական միտումները (ԼԴՀ նյութերի հիման վրա), Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2003, 272 էջ:
55. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 5, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 732 էջ:
56. Մաղալյան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII-XIX դդ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 327 էջ:
57. Մարկոսյան Ս., Ռուս-ֆրանսիական և ռուս-անգլիական հակամարտությունը Պարսկաստանում Անդրկովկասի նվաճման կապակցությամբ, Երևան, «Պետհրատ», 1935, 141 էջ:
58. Մկրտումյան Լ., Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսությունը 17-19-րդ դարերում, թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, 2001, 25 էջ:
59. Մուրադյան Մ., Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին 19-րդ դարի ռուսական պատմագիտական և հասարակական մտքի գնահատմամբ, Երևան, Երևանի պետ.համալսարանի հրատ., 1985, 148 էջ:
60. Նիկոլ Դուման, Նախագիծ ժողովրդական ինքնապաշտպանության հայ ժողովրդի երեք գլխաւոր հատուածների համար, ժնւ, 1907, 64 էջ:
61. Նիկոլ Դուման, Նախագիծ ժողովրդական ինքնապաշտպանութեան: Հայ ժողովրդի երեք գլխաւոր հատուածների համար, Երևան, «Միքաէլ Վարանդեան» հրատ., 1992, 38 էջ:
62. Շահխաթունեանց Յովհ., Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ զաւառացն Արարատայ, Վաղարշապատ, «Տպարան Մայր Աթոռ Սրբոյ Էջմիածնի», 1842, 410 էջ:
63. Պարսամյան Վ., Ա.Ս.Գրիբոյեդովը և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1947, 280 էջ:
64. Պարսամյան Վ., Հայ ազատագրական շարժումների պատմությունից, (ուսումնասիրություն և փաստաթղթեր), Երևան, Հայպետհրատ, 1958, 276 էջ:
65. Պարսամյան Վ., Հայ ժողովրդի պատմություն (1801-1917թթ.), հ. 3, Երևան, «Լույս» հրատ., 1967, 534:
66. Պարսամյան Վ., Ռուսաստանը և հայ ժողովրդի պատմական բախտը, Երևան, «Հայաստան» հրատ, 1978, 184 էջ:
67. Պարսամյան Վ., Հարությունյան Շ., Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, «Լույս» հրատ., 1979, 752 էջ:
68. Պզտիկեան Յարութիւն վրդ., Հայ ժողովրդի ազատագրութեան պայքարը (ԺԾ-Ի դդ.), Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 2004, 92 էջ:

59. Ջալալեանց Ա., Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, Կ. Ա, Տիֆլիս, 1842, Կ.Ք. Տիֆլիս, «Ի տպ. Ներսեսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Սղայ Չէորգայ Արժրունոյ», 1858, 517 էջ:
70. Ռշտունի Վ., Ուրվագծեր Հայաստանի գյուղատնտեսության պատմության (1828-1917), մաս Ա., Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1960, 339 էջ:
71. Ռուբեն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, Կ. Ա, «Աղանա», Երևան, 1990, 401 էջ: Բ, «Աղանա», Երևան, 1990, 326 էջ, Կ.Ե., «Աղանա» Երևան, 1990, 383 էջ:
72. Սարուխանյան Ն., Արևելյան Հայաստանի Ռուսաստանին միացման պրոբլեմները միջեղափոխական հայ պատմության մեջ, Երևան, ՀՍՍՀ ՉԱ հրատ., 1971, 230 էջ:
73. Սիմոնյան Հ., Ազատագրական պայքարի ուղիներում, գիրք I, Երևան, «Հայագիտակ» հրատ, 2003թ. 116 էջ, գիրք II, Երևան, «Հայագիտակ» հրատ, 2003թ., 764 էջ:
74. Սիմոնյան Հ., Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, «Հայաստան» հրատ, 1991թ. 630 էջ:
75. Սիմոնյան Հ., Անդրանիկի ժամանակը, Կ.Ա, Երևան, «Յարիսա», 1996, 752 էջ, Կ.Ք., Երևան, «Յարիսա», 1996, 832 էջ:
76. Սմբատեանց Մեսրոպ արքեպ., Նկարագիր Սուրբ Ստեփանոսի վանաց Սաղիանի եւ միւս վանօրէից եւ ուխտատեղեաց եւս եւ քաղաքացն եւ գիւղօրէից որք ի Շամախոյ թեմի, Տիֆլիս, տպ. Սովսեւ Վարդանեանցի, 1896թ., 589 էջ:
77. Ստեփանյան Գ., Բաքվի նահանգի հայությունը XIX դարի երկրորդ կեսին (պատմաժողովրդագրական ուսումնասիրություն) Երևան, ՀՀ ՉԱ պատմության ինստիտուտ, 2010, 246 էջ:
78. Սեյան Վ., Շուշի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1991, 128 էջ:
79. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմություն, Երևան, «Մ. Վարանդեան» հրատ., 1994, 378 էջ:
80. Զյուրթյան Ա., 1826-1828թթ. ժուռ-պարսկական պատերազմը, Երևան, «Զանգակ-97», 2000, 160 էջ:
81. Ագայն Ա., Крестьянская реформа в Азербайджане в 1870 году, Баку, АН Аз.ССР, 1956, 403 с.
82. Ագայն Ա., Вековая дружба народов Закавказья, Ереван, изд-во "Айастан", 1970, 381 с.
83. Ագայն Ա., Роль России в исторических судьбах армянского народа, Москва, изд-во "Наука", 1978, 312 с.
84. Արտյոնյան Գ., Шуши: нововыявленные исторические надписи, Степанакерт, издательство "Сона". 2008. 404 с.

85. Амфитеатров В., Армянский вопрос, С.Петербург, „Пушкинская скоропечатная“, 1906, 58 с.
86. Бабаян Д., Политическая история Карабахского ханства в контексте Арцахской дипломатии XVIII века, Ереван, изд-во "Антарес", 2007, с 120.
87. Балаян Б., Международное отношения Ирана в 1813-1828гг., Ереван, изд-во АН Арм. ССР, 1967, 295 с.
88. Березин И., Путешествие по Дагестану и Закавказью, Казань, у книгопрод, А.Мясникова, 1849, 334 с.
89. Броневский С., Новейшие географические и исторические известия о Кавказе, ч. I, в типографии С.Селиванского, 352 с.; ч. II, Москва, в типографии С.Селиванского, 1823, 465 с.
90. Глинка С., Обзорение истории армянского народа, Москва, в типографии Лазаревых института восточных языков, ч.1, 1832, 273 с., ч.2, 1833, 294 с.
91. Долженко В., К истории образования русских поселений Закавказья (1830-1840гг); Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն. անցյալը, ներկան և ապագան, միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ, Երևան, 2007, էջ 313-318:
92. Евангулов Г., Местная реформа на Кавказе, С.Петербург, 1914, 67 с.
93. Ерошкин Н., История государственных учреждений дореволюционной России, Москва, "Высшая школа", 1983, 351 с.
94. Заварян С., Экономические условия Карабага и голодь 1906-1907гг., С.Петербург, 1907, 88 с.
95. История человечества, под общей редакцией Г.Гельмольта, т. V, Юго-Восточная и Восточная Европа, С-Петербург, типолитография книгоиздательского товарищества «Просвещение», 1896, 612 с.
96. История Азербайджана, т. 2, Баку, издательство АН АЗ.ССР, 1960, 953 с.
97. Исмаилзаде Д., Русское крестьянство в Закавказье 30-е годы XIX-начало XX в., Москва, изд-во "Наука", 1982, 311 с.
98. Исмаилзаде Д., Население городов Закавказского края в XIX начале XX в., Москва, "Наука", 1991, 254 с.
99. Ибрагимов З., Революция 1905-1907гг. в Азербайджане, Баку, Азернешр, 1955, 264 с.
100. Израелов Г., Село Касапет, Елизаветпольский губернии Джаванширского уезда, Сборник материалов для описания местностей и

- племен Кавказа, вып. 13, отд. 1, Тифлис, тип. Канц. Глав. гражд. частью на Кавказе, 1892, с.42-58.
101. Иоаннисян А., Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия, Ереван, изд-во АН Арм.ССР, 1958, 448 с.
 102. Иваненко В., Гражданское управление Закавказьем от присоединения Грузии до наместничества великого князя Михаила Николаевича, Исторический очерк – "Утверждение русского владычества на Кавказе", Тифлис, тип. Канц. глав. гражд. Частью на Кавказе, 1901, 525 с.
 103. Кавтарадзе А., Генерал А.П.Ермолов, Тула, "Приокское книжное изд-во", 1977, 116 с.
 104. "Карабах", Баку, НАН Азербайджана, ин-т археологии и этнографии, изд-во "Чашьюглу", 2004, 217 с.
 105. Карабах вчера, сегодня и завтра", материалы научно-практических конференций, вторая часть, Баку, изд-во "Габиев Намиг", 2009, 260 с.
 106. "Колониальная политика Российской царизма в Азербайджане в 20-60-х гг. XIXв." (1827-1843гг.), ч. I, изд-во АН СССР, Москва-Ленинград, 1936, 463 с.; ч. II (1843-1868гг.), 478 с.
 107. Мирзоян С., Арцахско-русские перекрестки, Москва, 2003, 104 с.
 108. Мелик-Шахназаров А., Властители Варанды на службе Империи, Москва, изд-во "Волшебный фонарь", 2011, 480 с.
 109. Мильман Д., Политический строй Азербайджана в XIX – начале XX веков, Баку, изд-во Азернешр, 1966, 318 с.
 110. Нагорный Карабах, Историческая справка, Ереван, изд-во АН Армянской ССР, 1988, 96 с.
 111. Описание Карабахской провинции, составленное в 1823 году. Подготовка ко 2-ому переизданию и автор предисловия З.Гаджиева, Баку, изд-во "Нурлян", 2003, 425 с.
 112. Памятная книжка Эриванской губернии на 1902 г. /Под ред. Секр. Эриван. губ. Стат. ком-та, правителя канц. Губер. А.И.Марченко/, Эриван, Эриван губерн. стат. ком., 1902, 496 с.
 113. Пушкирев С., Россия 1801-1917: Власть и общество, изд-во "Посев", Москва, 2001, 672 с.
 114. Рожкова М., Экономическая политика Царского правительства на Среднем Востоке в второй четверти XIXв. и русская буржуазия, Москва-Ленинград, изд-во АН СССР, 1949, 389 с.
 115. Саркисян Г., Население Восточной Армении в XIX начале XX в., Ереван, изд-во "Гитутюн" НАН РА, 2002, 211 с.

116. Сумбат-Заде А., Сельское хозяйство Азербайджана в XIX веке, Баку, изд-во АН Аз.ССР, 1958, 364 с.
117. Сумбатзаде А., Азербайджанцы - этногенез и формирование народа, Баку, изд-во "ЭАМ", 1990, 215 с.
118. Тунян В., Восточная Армения в составе России, Ереван, изд-во "Айастан", 1989, 169 с.
119. Тунян В., "Положение" Армянской церкви 1836-1875, Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2001, 138 с.
120. Тунян В., Церковная политика самодержавия в Закавказье в первой половине XIXв., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2005, 128 с.
121. Тунян В., Административно-экономическая политика самодержавия России в Закавказье первой половине XIX в., Ереван, Гос. Инж. Ун-та Армении, 2003, 244 с.
122. Тунян В., Политика самодержавия России в Закавказье XIX-нач. XXвв., часть первая, 1800-1826гг., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2006, 160 с., часть вторая, 1826-1836гг., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2006, 160 с., часть третья, 1836-1844гг., Ереван, изд-во Гос.инж. ун-та Армении, 2006, 160 с., часть четвертая, 1845-1876, Ереван, "Чартагапет", 2007, 124 с.
123. Шавров Н., Русский путь в Закавказье, С.Петербург, типография А.С.Суворина, 1883, 58 с.
124. Шахатуния А., Административный передел Закавказского края, Тифлис, тип. "Ашхатавор", 1918, 205 с.
125. Эсадзе С., Историческая записка об управлении Кавказом, т. I-II, Тифлис, тип. "Гутенберг", 1907, 246 с.
126. Егиазаров С., Исследования по истории учреждений в Закавказье, ч. 1-2, Казань, Типография Императорского ун-та, 1889-1891.
127. Նուրիդյան Ք., Սարգիս Կուկունյան, «Լրաբեր», թիվ 11, նոյեմբեր, 1989թ., էջ 24-37:
128. Հովականյան Յու., Հայ ազգայնականությունը որպես հակազդեցություն ռուսական կայսերապաշտությանը և ազգայնականությանը, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», թիվ 1, Երևան, 2009, էջ 149-168:
129. Бороздин К., Колонизация Кавказа, „Наблюдатель“, С.Петербург, N 5, 1885, с 141-149.
130. Ерицов А., Карабахские мелики в Грузии с 1800 по 1808г., "Кавказская старина, 1872, N2, с. 34-45.
131. Филопов А., О проблеме преступности в Закавказье, „Тифлисский листок“, N121, 1906.

Ռեֆերատի թեմաներ

1. Արցախ-Ռուսաստան առաջին առնչությունները:
2. Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական կապերի սկզբնավորումը:
3. Իսրայել Օրին և Արցախի ազատագրության հարցը:
4. Եսայի Հասան-Ջալալյանի դերը Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական կապերի ամրապնդման գործում:
5. 1722-1731թթ. Լեռնային Ղարաբաղում հայական պետականության վերականգնումը և Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական հարաբերությունների նոր ընթացքը:
6. Խամսան որպես հայկական պետականության ձև: Արցախ-Ռուսաստան հարաբերությունների տեղատվության շրջանը:
7. Հովսեփ Էմինը և Արցախի ազատագրության և հայկական միացյալ թագավորության վերականգնման հարցը:
8. Մադրասի խմբակի ծրագրերն ու Հայաստանի ազատագրման և պետականության վերականգնման հարցն ու Արցախը:
9. Հայաստանի ազատագրման Մովսես Մարաֆյանի ծրագիրն ու Արցախի տեղն ու դերը այդ հարցում:
10. Ղարաբաղի խաների և Արցախի մելիքների հակամարտությունն ու Ռուսաստանի դիրքորոշումը:
11. Հայկական պետականության վերականգնման ռուսական արքունիքի ծրագրերը և Արցախի մելիքությունները:
12. Արցախի տեղն ու դերը Ռուսաստանի արևելյան քաղաքականության համատեքստում /1780-90-ական թթ./:
13. 1804-1813թթ. ռուս-պարսկական և 1806-1812թթ. ռուս-թուրքական պատերազմները և արցախահայության դերը Ռուսաստանի հաղթանակների կերտման գործում:
14. Գյուլիստանի հաշտության պայմանագիրը և նրա քաղաքական հետևանքները:
15. 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմը և արցախահայության դերը Ռուսաստանի հաղթանակների ապահովման գործում:

Բովանդակություն

Ներածություն	3
Թեմա 1. Արցախ-Ռուսաստան քաղաքական կապերի ձևավորումը: 1722-1731թթ. արցախահայ պետականության կազմավորումը	5
Թեմա 2. Խամսան որպես հայկական պետականության ձև: Արցախ-Ռուսաստան հարաբերությունները ինքնավար հայկական իշխանության գոյության շրջանում	11
Թեմա 3. 18-րդ դարի երկրորդ կեսին, 19-րդ դարի սկզբներին Արցախը Ռուսաստանի արևելյան քաղաքականության համատեքստում: Արցախահայ պետականության վերականգնման փորձերը	16
Թեմա 4. Արցախահայության մասնակցությունը 1804-1813թթ. և 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմներին	25
Թեմա 5. Արցախը ռուսական կայսրության կազմում /1813-1917թթ./	33
Ռեֆերատի թեմաներ	46

Վահրամ Ռազմիկի Բալայան

ԱՐՑԱԽ-ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
17-ԴՂ ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 1917 ԹՎԱԿԱՆԸ

ԾՐԱԳԻՐ ԵՎ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
"ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ"
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՄԱՍԲ ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ

Խմբագիր՝ Սելանյա Բալայան

Տեխ. խմբագիր՝ Լիլյա Գրիգորյան

Հանձնված է շարվածքի 17.02.2014 թ.:
Ստորագրված է տպագրության 28.03.2014 թ.:
Թուղթ՝ օֆսեթ: Տպագրական 3 մամուլ: Տպաքանակ՝ 40:

ԱրՊԴ հրատարակչություն
ք. Ստեփանակերտ, Մ. Գոշի 5